

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΓΑΛΙΤΗ, Δ. Θ.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΑΙ ΠΕΡΙ ΚΛΗΡΟΥ ΙΔΕΑΙ ΤΟΥ ΚΟΡΑΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1960

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΓΑΛΙΤΗ, Δ. Θ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΔΑΚΤΗΡΙΑ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΔΑΚΤΗΡΗΣ: ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΑΙ ΠΕΡΙ ΚΛΗΡΟΥ ΙΔΕΑΙ ΤΟΥ ΚΟΡΑΗ

(ΑΝΑΤΥΠΟΝ ΕΚ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ «ΕΚΚΛΗΣΙΑ» ΛΖ' 1960)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1960

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΑΙ ΠΕΡΙ ΚΛΗΡΟΥ ΙΔΕΑΙ ΤΟΥ ΚΟΡΑΗ

Ὁ Κοραῆς ὑπῆρξεν ἀναμφιβόλως εἰς τῶν μεγίστων διδασκάλων τοῦ Γένους, ἴσως ὁ μέγιστος, διακρινόμενος ἐπὶ εὐρυτάτῃ παιδείᾳ συνδεδυασμένη μετὰ βαθυτάτης εὐσεβείας¹. Τοῦτο μαρτυροῦσι καὶ αἱ δεκάδες τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ὁποίων συναντᾷ τις ἀνὰ πᾶν βῆμα δείγματα εὐσεβείας καὶ φιλοπατρίας καὶ θαυμάζει τὴν εὐρυμάθειαν τοῦ ἀνδρός.

Φιλολόγος καὶ παιδαγωγὸς ἄριστος ὁ πατὴρ τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς φιλολογίας², ἦτο γνωστὸς καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην διὰ τὴν κριτικὴν καὶ ἐρμηνευτικὴν του ὀξύνοιαν καὶ τὴν διόρθωσιν καὶ ἔκδοσιν Ἑλληνικῶν κειμένων. Τρὶς προσεφέρθη αὐτῷ καθηγητικὴ ἔδρα εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων³ καὶ τρὶς ἀπέρριψεν οὗτος τὴν προσφορὰν ταύτην, ἵνα ἀφιερῶσθαι ὅλας τὰς δυνάμεις του εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Γένους. Καὶ πράγματι ὁ Κοραῆς ἠγωνίσθη μετ' ἀκαταμαχῆτου ζήλου, ἵνα δείξῃ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς, ἵνα διδάξῃ αὐτὸν τί δέον νὰ πράττῃ καὶ τί νὰ ἀποφεύγῃ, ἠργάσθη διὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ «νέου πολιτισμοῦ», ὡς ἔλεγε, τοῦ πολιτισμοῦ ὅστις θὰ ἤρχιζε μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος.

Ὡς βᾶσιν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ὡς μοναδικὸν μέσον πρὸς διαφύλαξιν τῆς ἀποκτηθησομένης ἐλευθερίας, ἔθετεν ὁ Κοραῆς τὴν Παιδείαν. Τὴν Παιδείαν δὲ ἠννόει ὕχι ὡς συσσώρευσιν γνώσεων, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ὡς ψυχικὴν καλλιέργειαν, ὡς ἀγωγὴν

1. Ἡ ὑπό τινων ἀμφισβήτησις τῆς εὐσεβείας τοῦ ἀνδρός εἶναι τελείως ἀστήρικτος, ἰδὲ κατωτ.

2. Ν. Βέης, ἐν Κοραῆ, Ἐκλεκταὶ σελίδες, σελ. 5.

3. Τοῦτο εἶναι ἐν μόνον δείγμα τῆς ἐκτιμήσεως τῆς ἀπῆλauen ὁ Κοραῆς ἐν τῇ δύσει, ἐνθα ὠνομάσθη «Ὁ Ἕλληνας Φραγκλῆνος» G. J. L. Iken Hellenion, Leipzig 1822 σελ. 233.

πρὸς τὴν ἀρετὴν. «Πᾶσα ἐπιστήμη χωριζομένη... ἀρετῆς, πανουργία, οὐ σοφία φαίνεται»⁴.

Καὶ τῆς παιδείας αὐτῆς ὑπηρέτας καὶ τῆς νέας κοινωνίας, τῆς κοινωνίας τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀρετῆς δημιουργοὺς καὶ στυλοβάτας ἐθεώρει ὁ Κοραῆς τὸν διδάσκαλον καὶ τὸν ἱερέα⁵.

Καὶ περὶ μὲν τὰς παιδαγωγικὰς τοῦ Κοραῆ ἀρχὰς ἐν λεπτομερείᾳ, δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἀσχοληθῶμεν. Θὰ ἤξιζεν ὅμως τὸν κόπον νὰ ἐκτεθῶσιν αἱ εἰς τὸν ἕτερον στυλοβάτην τῆς κοινωνίας, τὸν κληρικόν, ἀφορῶσαι γινῶμαι αὐτοῦ, γινῶμαι προερχόμεναι ἐκ βαθυτάτης γνώσεως τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀγνοῦ υἱικοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν ἀνόρθωσιν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἐκκλησίας.

Σπουδαιότης τῆς ἀποστολῆς τοῦ κλήρου.

«Ὁ ἱερὸς ἡμῶν κληρὸς», λέγει ὁ Κοραῆς, «πολὺ δύναται νὰ συνεργήσῃ εἰς τὴν θεραπείαν τῆς Ἑλλάδος καὶ μάλιστα, ὅσοι ἐκ τῶν ἱερέων μετέχουν ὀπωσοῦν σοφίας προγονικῆς καὶ γνωρίζουν ἀκριβῶς τὴν Χριστιανικὴν παιδείαν, ἣτις δὲν εἶναι ἄλλη παρὰ «ἡ ἐν δικαιοσύνῃ παιδεία». Οἱ τοιοῦτοι ἐμποροῦν νὰ κατορθώσουν τὴν θεραπείαν τόσον εὐκολώτερα, ὅσον κρατοῦν αὐτοὶ τὰ ὄργανα τῆς θεραπείας εἰς τὰς χεῖρας των, τὴν ἐπ' ἐκκλησίας κήρυξιν καὶ ἐξήγησιν τοῦ Εὐαγγελίου. Καὶ οἱ τοιοῦτοι ἐξηγηταὶ τοῦ Εὐαγγελίου χρεωστοῦν πρὸ πάντων νὰ πολεμῶσιν ἀκαταπαύστως τὰς δεισιδαιμονίας, νὰ διδάσκωσι καθ' ἡμέραν τὸν λαὸν νὰ μὴ προσμένη τὴν σωτηρίαν του μήτ' ἀπὸ μακρὰς ἀκολουθίας καὶ προσευχάς, μήτ' ἀπὸ μακρὰς νηστείας, ἀλλ' ἀπὸ τὴν πλήρωσιν τῆς διδασκομένης ἀπὸ τὸν Χριστὸν ἀδελφικῆς ἰσότητος, ἀγάπης, εἰρήνης, δικαιοσύνης, ἰσοπολιτείας. "Ὅτι

4. Πρβλ. "Ἀτακτα 2 ριε'.

5. Περὶ παιδείας καὶ Ἐκκλησίας πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ "Ἀτ. 1 μα'.

παράλειψις εὐλογος ἀκολουθίας ἢ νηστείας εἶναι συγχωρημένη, ἀλλὰ νὰ ὑβρίση, νὰ λυπήση, νὰ καταφρονήση, εἰς ἓνα λόγον νὰ ἀδικήση τὸν ἀδελφόν του, δὲν συγχωρεῖται κατ' οὐδένα τρόπον· ὅτι ὁ ἀληθῆς Χριστιανισμὸς εἶναι πνεῦμα καὶ ἀλήθεια καὶ ὅτι οἱ ἐπαγγελλόμενοι αὐτὸν χρεωστοῦσι νὰ λατρεύωσι τὸν Θεὸν μὲ πνεῦμα καὶ ἀλήθειαν»⁶.

«Μόνη ἡ Παιδεία», γράφει ἀλλαχοῦ, «δύναται νὰ θεραπεύσῃ τὰς λογικὰς ἀρρωστίας τοῦ κοινοῦ λαοῦ καὶ παρὰ τοὺς ἱερωμένους.... ἰατροὶ ἄλλοι προσφυέστεροι δὲν εὐρίσκονται»⁷. Τοιαύτην σ π ο υ δ α ι ὅ τ η τ α ἀποδίδει ὁ Κοραῆς εἰς τὸν κληρὸν.

Μόρφωσις τοῦ κληρικοῦ.

Ἀλλὰ διὰ νὰ δυνηθῇ ὁ κληρικὸς νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὴν ὑψηλὴν κοινωνικὴν ἀποστολήν του, ἀπαιτεῖται νὰ ἔχῃ τὰς ἀπαιτούμενας γνώσεις. «Ὡς εἶναι γελοῖον, παραδείγματος χάριν, νὰ διῆσχυρίζεται τις, ὅτι εἶναι ἰκανὸς νὰ κυβερνήσῃ πλοῖον, ἂν δὲν ἐδιδάχθη παιδιόθεν τὴν ναυτικὴν ἐπιστήμην, τοῦ αὐτοῦ γέλωτος ἄξιος γίνεται καὶ ὅστις,.... χωρὶς νὰ διδαχθῇ τὴν λογικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν ἐπιστήμην, ἱερατεύει εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, καὶ νομίζει ἑαυτὸν ἰκανὸν νὰ διδάσκῃ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ νὰ διορθῶνῃ τὰ ἥθη τῶν Χριστιανῶν»⁸.

Τὴν παιδείαν θεωρεῖ ὁ Κοραῆς ὡς ἐν ἀπαραίτητον προσὸν διὰ τὸν μέλλοντα νὰ χειροτονηθῇ, ἐξ ἴσου ἀπαραίτητον μὲ τὴν ἀρετὴν. «Χρειάζεται καὶ εἰς τούτην τὴν ἐκλογὴν ὄχι ὀλιγωτέρα προσοχὴ τῆς ἐκλογῆς τῶν κοσμικῶν ἡγουμένων. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐξετάζωνται αὐστηρῶς, πρὶν ἀξιωθῶσι τὸ ἀποστολικὸν ἐπάγγελμα, ἂν ἔχωσι τὰς ἀποστολικὰς ἀρετὰς

6. Ἱερ. συν. Θερειαν. Γ' 109.

7. Προλεγ. εἰς Ὀμηρον σελ. 60. Συν. ἱερ. 17—18 καὶ 46. Πρβλ. Συλλογὴ προλεγόμενων Κοραῆ τμήμα α'.

8. Προλεγόμε. εἰς Πολιτ. Ἀριστοτ. Ἑλλ. Βιβλιοθ. 13, ριζ'-ριη', Πρβλ. καὶ Ἐπιστολ. III (Μετὰ θάνατ. Δ') σελ. 844.

καὶ τὴν ἀναγκαίαν ὅλην παιδείαν εἰς τὸν ἐξ ἐπαγγέλματος διδάσκαλον τῆς ἠθικῆς, διὰ τὴν προξενήσωσι τὴν ὁποίαν ἡ Πολιτεία προσμένει ἐξ αὐτῶν ὠφέλειαν καὶ τὴν ἐμπνεύσωσιν εἰς τοὺς πολίτας τὸ χρεωστούμενον εἰς τοιοῦτους διδασκάλους σέβας. Ἀπαίδευτοι καὶ κακόβιοι ἱερεῖς ἀρκοῦν μόνον τὴν ἀνατρέψωσι τὸ κάλλιστα συγκροτημένον πολίτευμα, καθὼς ἐξ ἐναντίας ἡ παιδεία καὶ χρηστὴ διαγωγή τῶν ἱερέων, διορθώουσα τοὺς κατὰ μέρος πολίτας, διορθώνει κατὰ μικρὸν καὶ τὰς κακίας τῆς πολιτείας»⁹. Παιδεία καὶ χρηστὴ διαγωγή τῶν ἱερέων, λοιπόν, ἰδοὺ τὸ στήριγμα τῆς πολιτείας. «Ὁφέλιμον ἦτο», λέγει ἄλλαχοῦ, «τὸ μάθωσιν οἱ... ἱερεῖς, καὶ ἔτι πλέον οἱ χειροτονοῦντες αὐτούς, ὅτι εἴαν εἰς τοὺς κοσμικοὺς εἶναι ἐλάττωμα ἢ ἀπαιδευσία, εἰς τοὺς ἱερεῖς γίνεται καταισχύνη ἀσυγχώρητος. Εἶναι τι ἄλλο αἰσχροτέρον, παρά τὴν ἐπαγγελλόμεθα ὁδηγοὶ τυρλῶν, ὅταν αὐτοὶ δὲν ἔχωμεν ὄρασιν, διδάσκαλοι ἀμαθῶν, ὅταν αὐτοὶ δὲν ἐδιδάχθημεν καὶ ὅσον τὴν καταλαμβάνωμεν τὰ ἱερά τῆς θρησκείας βιβλία καὶ τὴν διακρίνωμεν τὰ βιούτατα τοῦ ἐπαγγέλματος ἡμῶν χρεῖς;»¹⁰ Καὶ ἀνατρέχων εἰς τὸ παρελθὸν ὁ Κοραῖς, σημειοῖ: «Θρησκευτικὴ διδασκαλία δὲν μᾶς ἔλειψε ποτέ· καὶ ἀναγνώσεις ἱερὰς ἐπ' ἐκκλησίας, καὶ κηρύξεις ἀπ' ἄμβωνος ἠκούσαμεν καὶ εἰς ἀκολουθίας μακρὰς καὶ λιτανείας παρεστέκαμεν συχνά. Καὶ ὅμως ὅτι ταῦτα δὲν ἐκαρποφόρησαν εἰς τὰς ψυχὰς μας· σπόρος σπειρόμενος εἰς πέτρας ἐφάνησαν ὅλα... Διὰ τί τοῦτο; διατί τόση ἀκαρπία ἀπὸ τὸν τόσον καρποφόρον τῆς θρησκείας σπόρον; διότι ἐσπείρετο εἰς λαὸν ἀπαίδευτον ἀπὸ ἱερατεῖον ἀπαίδευτον· διότι εἰς τὰς ἱερὰς συναξεῖς καὶ ἀκολουθίας μὲ μόνον τὰ σώματα ἐγεμίζαμεν τοὺς θρόνους καὶ τὰ στασίδια· ἡ δὲ ψυχὴ τῶν μὲν κοσμικῶν ἠσχολεῖτο, ὡς καὶ πρὶν ἐμβῶσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καθενὸς εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ τὸ ἐργαστήριον,

9. Αὐτόθ. ριη'. Πρὸβλ. Δ. Θερεϊανοῦ Ἁδ. Κοραῖς τόμ. Γ' Τεργέστη 1890 σελ. ρλ'-ρλα'.

10. Προλεγ. εἰς Ὅμηρον 32.

τῶν δὲ ἱερέων καθενὸς ἐπαρατήρει τὸ πλήρωμα τοῦ δίσκου, ὡς θερμόμετρον τῆς ἀπαιδέυτου τῶν κοσμικῶν εὐλαβείας»¹¹. Καὶ παραθέτει ἐν συνεχείᾳ τὸ γραφικὸν χωρίον πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ λεγομένων, προσδίδων οὕτω καὶ γραφικὸν κῦρος εἰς αὐτά: «Οὗτος ὁ λαὸς τοῖς χεῖλεσί με τιμᾶ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν τόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ»¹². Ἀπευθυνόμενος δὲ πρὸς τοὺς ἐπισκόπους, παροτρύνει αὐτοὺς νὰ φροντίσωσι διὰ τὴν παιδείαν κλήρου καὶ λαοῦ λέγων: «νομίζετε ὅτι ἀρκοῦν αἱ κατ' ἐκκλησίαν διδασκαί καὶ παραινήσεις εἰς διόρθωσιν τῶν ἡθῶν; Τοῦτο εἶναι πλάνη· τότε μόνον αἱ διδασκαί ἐνεργοῦν, ὅταν γίνωνται ἀπὸ ρήτορα φωτισμένον μὲ μεθοδικὰ μαθήματα.... Ἄλλὰ σεῖς οὔτε ἱεροκήρυκας σοφοὺς ἐφροντίσατ' ἀκόμη νὰ ἔχετε...»¹³. Ἀλλαχοῦ δὲ ὀνομάζει ὁ Κοραῆς τὸν ἀπαιδέυτον ἱερέα «βάνουσον»¹⁴.

Ἄλλ' ὁ Κοραῆς δὲν ἦτο ὁ ἄνθρωπος ὁ χαρακτηρίζων ἀπλῶς μίαν κατάστασιν ἢ ἔστω ὁ δίδων ἀορίστως συμβουλὰς περὶ τοῦ δέοντος γενέσθαι. Ἦτο πρὸς παντὸς πρακτικὸς ἄνθρωπος, κρίνων καὶ ἐπικρίνων πολλάκις, ἀλλ' ὑποβάλλων συγχρόνως καὶ σχέδιον διορθώσεως πρακτικὸν καὶ ἐφαρμόσιμον καὶ μετὰ πειθοῦς ἀγωνιζόμενος διὰ τὴν ἀποδοχὴν του. Οὕτω τῷ 1821, ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν ἑναρξιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἐκθέτει εἰς τὰ προλεγόμενα τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους τὸ σχέδιόν του ἀναφορικῶς πρὸς τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας «τοῦ ἕως τὴν ὥραν ταύτην ἐλευθερωθέντος μέρους τῆς Ἑλλάδος»¹⁵, εἰσηγούμενος οὕτως εἰς ἐννέα ἄρθρα τὸν Καταστατικόν, τρόπον τινά, Χάρτην τῆς Αὐτοκεφάλου, ὡς τὴν ἤθελεν¹⁶, Ἐκκλη-

11. Ἄτακτα 1 μβ'-μγ'.

12. Μάρκ. ζ' 6.

13. Πλουτάρχου βίοι παράλ. μέρος στ' (Ἑλλην. Βιβλιοθ. τόμ. 8 σελ. ι'.

14. Ἀριστοτ. Πολιτ. μ'. ὑποσημ. 2.

15. Πολιτ. Ἀριστοτ. Ἑλλ. Βιβλ. 13, ρκ'.

16. Πρβλ. αὐτόθ. σελ. ρκ', Α' Ἐπιστολ. ΙΙΙ (Μετὰ θάνατ. Δ') σελ. 846.

σίας τῆς Ἑλλάδος. Τὸ σχέδιόν του ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν «διόρθωσιν τῶν ἡθῶν ὅλου τοῦ γένους καὶ ἀκολούθως καὶ τῶν ἱερέων μας. «Ἰδού», λέγει, «πῶς μέλλει καὶ πρέπει νὰ κατορθωθῇ τὸ μέγα τοῦτο καλόν¹⁷»: Ἄφοῦ εἰς τὰ δύο πρῶτα ἄρθρα ὁμιλήσῃ περὶ τοῦ αὐτοκεφάλου καὶ περὶ τῆς ἐκλογῆς καὶ τῶν πνευματικῶν προσόντων τοῦ ἐκλεγομένου, περὶ ὧν θὰ εἴπωμεν κατωτέρω, σημειοῖ ὡς τρίτον σημεῖον τοῦ σχεδίου του τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ κλήρου. «Κανεῖς νὰ μὴ ἐκλέγεται ἂν δὲν γνωρίζῃ καὶ τὴν Ἑλληνικὴν¹⁸ γλῶσσαν. Αὐτὴν μόνην ἀπαιτεῖται διὰ τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῆς κοινῆς παιδείας. Τὰ ὀλίγα μας γυμνάσια¹⁹, παρεκτὸς τῆς παρούσης ζάλης καὶ διακοπῆς τῶν μαθημάτων²⁰, οὐδ' ἔφθασαν ἀκόμη εἰς τὴν ποθουμένην τελειότητα, ὥστε νὰ παραδίδωσιν ὅλας τὰς χρειώδεις εἰς τοὺς πολίτας, καὶ ἐξαιρέτως εἰς τοὺς ἱερεῖς, ἐπιστήμας. Ἄνάγκη λοιπὸν εἶναι νὰ ἀρκεσθῶμεν κατὰ τὸ παρὸν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀπαραιτήτως ὅμως, διὰ νὰ μὴ φαινώμεθα καὶ εἰς τοῦτο ἀνοητότεροι καὶ ἀπὸ τοὺς ἡλιθίους τυράννους μας. Ἄν αὐτῶν οἱ μάγοι Οὐλεμάδες γνωρίζωσιν ὅλοι, χωρὶς ἐξαίρεσιν, τὴν γλῶσσαν εἰς τὴν ὁποίαν ἐγράφη τὸ ψευδοκοράνιον, δὲν εἶναι γελοῖον (νὰ μὴν εἴπω τί χειρότερον ἄλλο) εἰς ἡμᾶς, νὰ ὑποφέρωμεν διδασκάλους τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου ἀνθρώπους ἀπαιδεύτους τῆς γλώσσης, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι γραμμένον τὸ Εὐαγγέλιον;»²¹

Τὸ νὰ ἀπαιτῆται ὅμως ἀπὸ τοὺς ἐκλεγομένους ἡ γνῶσις τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ μόνον, εἶναι μία προσωρινὴ λύσις, λόγον ἔχουσα μόνον τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν κατάστασιν τῶν γυμνασίων. «Ἄλλ' ἀφοῦ εὐτυχῆσωμεν» συνεχίζει, «νὰ καταστήσωμεν εἰς

17. Αὐτόθ. σελ. ρκ'.

18. Ἐννοεῖ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν.

19. Γυμνάσια ὑπῆρχον κυρίως ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσιν, ὡς ἐν Σμύρνη, Κυδωνίας, Χίῳ καὶ ἀλλαχοῦ, πάντως ὀλίγα τὸν ἀριθμὸν. Πρβλ. Δ. Θερειανοῦ ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 4.

20. Ἐνεκα τῆς Ἐπαναστάσεως.

21. Πολιτ. Ἀριστ. ρλα'-ρλβ'.

τὰ γυμνάσιά μας διδασκάλους ικανούς νὰ διδάσκω-
 σιν ὅλας τὰς ἐπιστήμας, τότε δὲν ἀρκεῖ πλέον μόνη
 ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα εἰς τὴν παιδείαν τοῦ μέλλοντος
 νὰ ἱερατεύσῃ. Ὅθεν πρέπει νὰ φανερωθῇ εἰς τὸ
 ἔθνος, ὅτι ἡ ἀπαίτησις τῆς μικρᾶς ταύτης γνώσεως
 περιορίζεται ἀπὸ τοῦ νῦν ἕως δέκα ἔτη. Μετὰ παρέ-
 λευσιν αὐτῶν, ἱερεὺς μὲν δὲν ἐκλέγεται, ἀν σιμὰ τῆς
 Ἑλληνικῆς γλώσσης, δὲν ἐμαθητεύθῃ εἰς κανέν ἀπὸ
 τὰ γυμνάσιά μας τὴν Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, τὴν
 Λογικὴν, καὶ ἐξαιρέτως τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν.
 ἄρχιερεὺς δὲ παρὰ ταῦτα καὶ τὴν Λατινικὴν καὶ τὴν
 Ἑβραϊκὴν γλῶσσαν, τὴν πρώτην διὰ τοὺς γράψαντας
 Λατινιστὶ πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, τὴν δευτέραν
 διὰ τὴν Παλαιὰν γραφὴν, γραμμένην ἐξ ἀρχῆς Ἑ-
 βραϊστὶ»²².

Ὀλίγους²³ μῆνας βραδύτερον, τῇ 1ῃ Ἰανουαρίου
 1822, συνέρχεται εἰς Ἐπίδαυρον ἡ Ἐθνοσυνέλευσις,
 ψηφίζουσα τὸ «προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος».
 Καὶ ἀναφέρεται μὲν ἐν τῷ ἐν αὐτῇ καταλόγῳ τῶν
 ὑπουργῶν καὶ ὁ ὑπουργὸς τῆς θρησκείας²⁴, δὲν καθο-
 ρίζει ὁμως ἡ Ἐθνοσυνέλευσις λεπτομερείας περὶ τῶν
 καθηκόντων του. Σχολιάζων ὁ Κοραῆς τὸ πολίτευμα
 τοῦτο, συστέλλει τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπουργῶν ἀπὸ ὀκτώ
 εἰς τρεῖς²⁵ καὶ θέτει τὰ τῆς θρησκείας ὁμοῦ μετὰ τῶν
 τῆς Ἀστυνομίας καὶ Δικαιοσύνης εἰς τὴν δικαιοδο-
 σίαν τοῦ «πλέον ἀξιολόγου λειτουργοῦ²⁶ τῆς Πολι-
 τείας»²⁷, τοῦ «Λειτουργοῦ τῆς Δημοσίου Παιδείας»²⁸.
 Ἴσως ἡ συνυπαγωγή τῶν τῆς θρησκείας, τῆς Ἀστυ-
 νομίας καὶ τῆς Δικαιοσύνης ὑπὸ τὸν αὐτὸν Ὑπουργὸν

22. Πολιτ. Ἀριστ. σελ. ρκα' -ρκβ', πρβλ. καὶ Θερεϊαν.
 ἐνθ' ἄνωτ. σελ. ρλα'-ρλβ'.

23. Περὶ τῶν ὑπολοίπων ἄρθρων Δ-Θ ἰδὲ κατωτέρω ἐν
 οἰκείῳ τόπῳ.

24. § κβ' 7.

25. Σημειώσ. εἰς τὸ προσωρ. Πολιτ. τῆς Ἑλλάδος, ἐκδ.
 Θεμ. Π. Βολίδου, Ἀθῆναι 1933 σελ. 54.

26. Ὑπουργοῦ.

27. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 56.

28. αὐτόθ.

φανῆ εἰς ἡμᾶς παράδοξος. Ὁ Κοραῆς ὁμῶς δικαιολογεῖ ταύτην σημειῶν ὅτι «καί πλειότεραι τοῦ κοινοῦ λαοῦ ἀταξίαί προέρχονται ἀπὸ τὴν παντελῆ ἀπαιδευσίαν του», ἡ δὲ θρησκεία «ὀνομάζεται Παιδεία Κυρίου..... ἡγουν διδάσκει ἀκριβῶς ὅ,τι χρεωστεῖ νὰ διδάσκη καὶ ἡ ἀληθινὴ πολιτικὴ, μάθημα χωρὶς τοῦ ὁποίου νὰ συστηθῆ καὶ νὰ διαμείνη ἀνθρώπων εὐτακτος, εὐσεβῆς καὶ εἰρηνικὴ κοινωνία εἶναι τῶν ἀδυνάτων»²⁹. Ἔνεκα τούτου λοιπὸν «τῆς θρησκείας ἡ φροντίς περιέχεται φυσικὰ εἰς τὴν φροντίδα τῆς Δημοσίου Παιδείας»³⁰.

Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Λειτουργός, ὁ τῆς Δημοσίου Παιδείας, «ὡς διδασκάλους τῆς κοινῆς Παιδείας, πρέπει νὰ ἐπαγρυπνῆ³¹ καὶ τοὺς ἱερωμένους...»³². Πρέπει νὰ φροντίζη διὰ τὴν μὀρφωσιν τοῦ κλήρου. «Εἶναι τῆς ἐσχάτης ἀτοπίας νὰ ἐπαγγέλλωνται ὀδηγοὶ καὶ διδάσκαλοι τῶν ἄλλων, ὅσοι δὲν προεδιδάχθησαν³³ αὐτοὶ καὶ τὴν λογικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν»³⁴. Ὑπὸ τὰς τότε ὁμῶς κρατούσας συνθήκας ἦτο ἀδύνατον νὰ εὐρεθῶσιν ὑποψήφιοι διὰ τὸ ἱερατικὸν ἀξίωμα, διαθέτοντες τοιαῦτα προσόντα μορφώσεως. «Ἐπειδὴ ἡ παρελθούσα μας δουλεία ἐβαρβάρωσε καὶ κοσμικοὺς καὶ ἱερωμένους, ἀνάγκη εἶναι νὰ δοθῆ καιρὸς παιδείας καὶ εἰς αὐτοὺς ὁ χρειαζόμενος, ἕως νὰ πολλαπλασιασθῶσι τὰ γυμνάσια καὶ τῶν γυμνασίων οἱ διδάσκαλοι. Ὁ καιρὸς οὗτος πρέπει νὰ διορισθῆ μὲ νόμον τοῦ Συνεδρίου τῶν ἀντιπροσώπων λέγοντα, παραδείγματος χάριν, ὅτι «ἀπὸ τοῦ ἐξῆς 1830 ἔτους³⁵ ἐπέκεινα ἡ Ἐκκλησία δὲν δέχεται ἱερωμένον

29. αὐτόθ.

30. αὐτόθ.

31. Περὶ τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἰδ. κατωτέρω.

32. ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 60.

33. Ἐνταῦθα παραπέμπει ὁ Κ. εἰς τὴν Γραφήν: Πέποιθάς τε σεαυτὸν, ὀδηγὸν εἶναι τυφλῶν... κ.λ.π. Ὁ οὖν διδάσκων ἕτερον, σεαυτὸν οὐ διδάσκεις; Ρωμ. β' 19, 21.

34. ἔνθ' ἄνωτ.

35. Ὁ Κ. ἔγραφε πιθανώτατα τῷ 1822. Τὸ ἔτος 1830 ἀναφέρεται προφανῶς ἐνδεικτικῶς.

Λειτουργὸν κανένα, ὅστις δὲν γνωρίζει ἀκριβῶς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν...»³⁶. Ἐνταῦθα τυγχάνει ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ὁ Κοραῆς, ἐν ἔτος πρὶν χαράξῃ τὰς γραμμάς ταύτας, ἦτοι τῷ 1821, ἔθετεν ὡς προσὸν ἀπαραίτητον διὰ τὴν χειροτονίαν τὴν γνῶσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, μετὰ δὲ τὴν παρέλευσιν δεκαετίας ἐζήτηι πλείονα προσόντα³⁷, ἐνῶ νῦν ὀρίζει μὲν ὡς προσὸν ἀπαραίτητον τὴν γνῶσιν τῆς Ἑλληνικῆς, οὐδὲν δὲ περὶ καθορισμοῦ καὶ ἄλλων προσόντων εἰς τὸ μέλλον ἀναφέρει. Διὰ δὲ τοὺς ἐπισκόπους ζητεῖ καὶ τώρα τὰ αὐτὰ ὡς καὶ πρότερον³⁸ μορφωτικὰ προσόντα, ἦτοι γνῶσιν τῆς Λατινικῆς «διὰ τοὺς γράψαντας εἰς αὐτὴν δυτικούς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας» καὶ τῆς Ἑβραϊκῆς «διὰ τὴν γραμμένην εἰς ταύτην τὴν γλῶσσαν καὶ ὄχι πάντοτ' ὀρθὰ μεταφρασμένην ἀπὸ τοὺς Ἑβδομήκοντα Παλαιὰν Γραφήν»³⁹. Πρὸς τὸ παρόν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ζητῆται ἡ γνῶσις τῆς Ἑβραϊκῆς, ἔνεκα τῆς ἐλλείψεως τῶν ἀπαιτουμένων διδασκάλων. Τὸ προσὸν τοῦτο θὰ ἀπαιτῆται «ἀφοῦ τὰ γυμνάσιά μας πλουτισθῶσιν ἀπὸ διδασκάλους Ἀσιανῶν γλωσσῶν»⁴⁰. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τῶν ἐπισκόπων «ἡ παιδεία πρέπει νὰ ἦναι ἀνωτέρα καὶ ποικιλωτέρα τῆς παιδείας τῶν ἀπλῶν ἱερέων»⁴¹.

Γενικώτερόν πως ἐκφράζεται ὁ Κοραῆς τῷ 1828 ἐν τοῖς προλεγομένοις τοῦ πρώτου τόμου τῶν «Ἀτάκτων» του, λέγων: «.... Ὅταν ἡ Παιδεία ἀπλωθῇ ἐπὶ πλέον εἰς τὴν Ἑλλάδα, νὰ μὴ χειροτονῆται... εἰς κανὲν ἱερατικὸν ὑπουργῆμα ἱερωμένος ἀπαίδευτος»⁴².

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω σημειωθέντων ἀποσπασμάτων καταδεικνύεται ἡ σπουδαιότης, ἣν ὁ Κοραῆς ἀποδίδει εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ κλήρου.

36. ἐνθ' ἄνωτ.

37. ἰδὲ ἄνωτ.

38. ἰδ. ἄνωτ.

39. ἐνθ' ἄνωτ.

40. αὐτόθ.

41. αὐτόθ. Πρβλ. καὶ Ἐπιστολ. III 846.

42. σελ. νστ'.

Ἦθος τῶν κληρικῶν.

Δέν ἀρκεῖ, ὅμως, μόνον ἡ μόρφωσις. Οἱ ἱερεῖς πρέπει νὰ εἶναι «στολισμένοι με παιδείαν καὶ σεμνότητα βίου»⁴³. Καὶ «ἀπὸ τοὺς χειροτονουμένους χρεωστεῖ νὰ ζητῇ ὁ χειροτονῶν ἄχι μόνον γράμματα ἀλλὰ καὶ καλὴν ἀνατροφὴν, χωρὶς τῆς ὁποίας τὰ γράμματα γίνονται συχνὰ πλέον βλαβερὰ παρὰ ὠφέλιμα»⁴⁴. Ἡ δὲ μόρφωσις, ἀπαραίτητος διὰ τὴν διδασκαλίαν, δέν νοεῖται ἂν δέν συνοδεύηται καὶ ἀπὸ τὴν πρᾶξιν. Οἱ ἱερεῖς πρέπει νὰ «χειραγωγοῦν εἰς τὴν ἀρετὴν μετὰ τὸ παράδειγμα τῆς ἀρετῆς των»⁴⁵. Ὁ διδάσκαλος τῶν ἄλλων πρέπει πρῶτος αὐτὸς νὰ ἐφαρμόσῃ τὰ διδασκόμενα: «Ὅλοι, χωρὶς ἐξαίρεσιν, ἔχομεν χρεῖαν τῶν ἀποστολικῶν παραγγελμάτων· ἀλλ' ἀσυγκρίτως πλέον τῶν κοσμικῶν χρεωστοῦν νὰ ἀσχολῶνται εἰς τὴν μελέτην καὶ πρᾶξιν αὐτῶν οἱ ἱερωμένοι, διὰ νὰ ἔχωσι τὸ δίκαιον νὰ διδάσκωσι τοὺς κοσμικοὺς μετὰ παρρησίαν, δείχνοντας μετὰ τὴν μίαν χεῖρα τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ μετὰ τὴν ἄλλην, ὅλην εἰς ὅλων τοὺς ὀφθαλμοὺς γυμνὴν καὶ τετραχηλισμένην τὴν ἰδίαν αὐτῶν διαγωγὴν, «προνοούμενοι καλὰ οὐ μόνον ἐνώπιον κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων»⁴⁶. «Αὐτοὶ εἶναι τὸ φῶς τοῦ κόσμου»⁴⁷... Αὐτοὶ εἶναι οἱ ὁδηγοί μας⁴⁸... Αὐτοὶ εἶναι τὸ ἅλας τῆς γῆς, καὶ πῶς, αὐτοὶ πρῶτοι σαπημένοι ἔχουν νὰ γαληνίσωσιν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν κοσμικῶν τὸν βρασμὸν τῶν παθῶν καὶ νὰ παύσωσι τὴν ἠθικὴν σῆψιν; Τὸ παραβολικὸν ἅλας τοῦτο φυλάσσει τὸν σύνδεσμον τῆς εἰρήνης καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὴν Πολιτείαν. «Ἐχετε ἐν ἑαυτοῖς ἅλας καὶ εἰρηνεύετε»⁴⁹ ἀπαράλλακτα ὡς καὶ τὸ

43. Ἐπιστολ. ΙΙΙ 844.

44. Ἐπιστολ. ΙΙΙ 844.

45. Συμβουλ. τριῶν Ἐπισκ. ΧΙΧ.

46. Β' Κορ. η' 21.

47. Ματθ. ε' 14—16.

48. Λουκ. στ' 39.

49. Μάρκ. θ' 50.

ἀληθινὸν ἄλας ἐμποδίζει τὴν σῆψιν καὶ διάλυσιν τῶν φυσικῶν σωμάτων. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν οἱ καλοὶ προεστῶτες δημιουργοῦν τοὺς ἄνω καλοὺς χριστιανούς, εἰς τὴν πολιτείαν πάλιν οἱ καλοὶ κυβερνῆται λαμβάνοντες ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν ἱερέων καλοὺς χριστιανούς δὲν ἀπαντοῦν δυσκολίαν νὰ τοὺς καταστήσωσι καὶ καλοὺς πολίτας»⁵⁰. Τεραστία λοιπὸν ἡ κοινωνικὴ ἀποστολὴ τοῦ «καλοῦ προεστῶτος...». «Εἰς ἓνα λόγον... εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, μόνοι οἱ νόμοι τοῦ Χριστοῦ πρέπει νὰ κυβερνῶσι καὶ τοὺς ποιμένοντας καὶ τοὺς ποιμενομένους... Ὁ ἐπιβαλλόμενος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ζυγὸς τοῦ Χριστοῦ ὠνομάσθη χρηστὸς καὶ ἐλαφρὸς⁵¹ διὰ τὴν ὀφειλομένην ἐξ ἴσου ἱερωμένων καὶ κοσμικῶν ὑποταγῆν εἰς αὐτόν»⁵². Ἡ ἔλλειψις τῆς ὑποταγῆς ταύτης φθείρει τὴν θρησκείαν, ὅπως τὴν φθείρει καὶ ἡ ἔλλειψις προσοχῆς περὶ τὴν διαφύλαξιν τῆς ὀρθῆς πίστεως. «Ἡ θρησκεία, ἔργον αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, φθίρεται.... ἂν δὲν προσέχωσιν οἱ προεστῶτες αὐτῆς νὰ τὴν φυλάσωσιν ἀκέραιον ὡς παρακαταθήκην ἐμπιστευθεῖσαν εἰς αὐτοὺς ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸν τῆς καὶ νὰ μαρτυρῶσι τὴν ἀλήθειαν αὐτῆς μετὰ τὴν διαγωγῆν των, ὡς ἄλλοτε τὴν ἐμαρτύρησαν ἄλλοι μετὰ τὸ αἷμα των»⁵³. Ἡ καλὴ διαγωγή δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ ἡ διὰ τῶν ἔργων ἐπιβεβαίωσις τῶν κηρυττομένων, ἡ «μαρτυρία» τῆς ἀληθείας τῶν πιστευομένων, ἡ διὰ τῆς πράξεως ὁμολογία τῆς Πίστεως. Καὶ ἀπευθυνόμενος ὁ Κοραῆς πρὸς τοὺς Ἕλληνας τῆς ἐποχῆς του ἀναφωνεῖ: «Ἐπιθυμεῖτε, φίλοι ὁμογενεῖς, νὰ ἦσθε, νὰ μείνετε διὰ παντός, ὡς ἐπαγγέλλεσθε, χριστιανοί; σπουδάσετε ν' ἀποκτήσετε ἱερωμένους τῶντι χριστιανούς· καὶ τοιοῦτοι ἱερωμένοι, ἐχθροὶ φιλαρχίας καὶ πλεονεξίας, δὲν ἐξαλείφθησαν ὀλίτελα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Τούτων τὸ παράδειγμα ἀναγκάσετε καὶ τοὺς λοιποὺς νὰ ἔχωσι πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν. Τρέ-

50. Ἄτακτα 3, ιε'-ιστ', πρβλ. Ἐπιστολ. ΙΙΙ 844.

51. Ἐνταῦθα ὑποσημειοῖ ὁ Κοραῆς τὸ σχετικὸν γραφικὸν χωρίον Ματθ. ια' 30.

52. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. ιστ'-ιζ'.

53. Συμβ. τριῶν Ἐπισκ. σελ. XV-XVI.

φετέ τους ἐντίμως ὡς πατέρας, σέβασθέ τους ὡς διδασκάλους τοῦ Εὐαγγελίου»⁵⁴.

Ὁ σεβασμὸς οὗτος πρὸς τοὺς ἱερεῖς εἶναι ἀπαραίτητος. «Διότι ἀφοῦ μίαν φοράν ὁ λαὸς φθάσῃ νὰ καταφρονήσῃ τοὺς ἱερεῖς του, δὲν ἀργεῖ νὰ μεταφέρῃ τὴν καταφρόνησιν, ἢ καὶ τὴν ἀδιαφορίαν, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν θρησκείαν»⁵⁵. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ διαγωγὴ τῶν κληρικῶν δεόν νὰ ᾖ τοιαύτη, ὥστε νὰ ἐμπνέῃ τὸν σεβασμὸν. «Ὀλίγοι ἰσχύουν νὰ καταλάβωσιν ὅτι δὲν εἶναι δίκαιον νὰ ἀτιμάζεται ἡ θρησκεία διὰ τὴν ἀτιμὸν διαγωγὴν τῶν ὑπουργῶν της..... Πολὺ πλειότεροι κατὰ δυστυχίαν εἶναι οἱ συλλογιζόμενοι τοὺς ὀλεθρίους τούτους λογισμούς· «Ἄν ἡ ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς μας διδασκομένη θρησκεία ᾖ ἀληθής, ἔπρεπε πρῶτους αὐτοὺς νὰ πείσῃ εἰς τὰ παραγγέλματά της.... Οὗτοι τοῦτο μόνον διαφέρουν ἀπὸ τοὺς ἄρχοντας καὶ σατράπας τῶν ἐθνῶν, ὅτι κατεστάθησαν Πανοσιώτατοι, Πανιερώτατοι καὶ Παναγιώτατοι σατράπαι τοῦ Χριστιανισμοῦ». Τοιαῦτα φρονήματα, τοιοῦτους ὀλεθρίους δισταγμοὺς γεννᾷ εἰς τὰς κεφαλὰς τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων ἢ κακὴ διαγωγὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν»⁵⁶. «Ὁποίου βίου ἄνδρα χρεωστοῦν νὰ

54. Ἄτακτα 1 με'.

55. αὐτόθ. μγ'.

56. Αὐτόθ. μγ'-μδ', πρβλ. Ἄριστοτ. Πολιτ. σελ. ριη' ἰδ. ἄνωτ. Ὁ Κοραῆς διάκειται ἀσυμπαθῶς πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικούς τίτλους (πρβλ. Ἄτ. 1, μ'), ἐν δὲ αὐτ. 2, ριη'-ριθ' προτείνει μετὰ τῆς ἐπιφυλάξεως: «Τοῦτο ἔκρινα σημειώσεως ἄξιον ὄχι δογματικῶς, ἀλλ' ὑποβάλλων αὐτὸ εἰς τὴν κρίσιν τοῦ φιλοχρίστου τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας κλήρου», (σελ. ριθ' ὑποσ.), τὴν καθιέρωσιν τῆς ὀνομασίας «ἐπίσκοπος» καὶ κατάργησιν τῶν ἄλλων τίτλων, θεωρῶν πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι ἡ χρησιμοποίησις τῶν διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν τίτλων με συνθετικὸν «τὸ ἐθνικὸν ὄνομα τῆς ἀρχῆς» καταλύει τὴν ἰσότητά, ἣτις δεόν νὰ ἐπικρατῇ μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν. Ὁ συλλογισμὸς οὗτος τυγχάνει βεβαίως ὑπερβολικὸς, τῶν ὀνομασιῶν τούτων δημιουργηθεισῶν ἐκ τῆς ἀνάγκης ὅπως δοθῇ ὁ τεχνικὸς ὅρος εἰς ἐκάστην βαθμίδα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, ἣτις, ὡς ἀσκοῦσα διοικητικὴν ἐξουσίαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὑπόκειται βεβαίως εἰς τὰς αὐτὰς ἀνάγκας διαβαθμίσεως τῶν ἐν αὐτῇ διοικητικῶν ὀργάνων καὶ ὀνομασίας αὐτῶν, εἰς ἃς καὶ οἰοσδήποτε ἄλλος διοικητικὸς ὀργανισμὸς.

ἐκλέγωσιν» οἱ ἐκλέγοντες⁵⁷ τοὺς κληρικούς, «διὰ νὰ μὴ μακρολογῶ, τοὺς πέμπω εἰς τὰς περὶ ἐκλογῆς συμβουλάς⁵⁸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου»⁵⁹.

Διὰ νὰ παρεμποδίση δὲ καὶ νομοθετικῶς τὴν εἰς τὸν κλῆρον εἴσοδον προσώπων μὴ μεμαρτυρημένης καλῆς διαγωγῆς προτείνει εἰς τὰς ἀνωτέρω ἀναφερθείσας «σημειώσεις εἰς τὸ προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος» καὶ ἐν συνεχείᾳ τῆς περὶ γνώσεως τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης προτάσεώς του: «...Ἡ Ἐκκλησία δὲν δέχεται ἱερωμένον Λειτουργὸν κανένα... ὅστις δὲν ἐκλέχθη διὰ σεμνὴν διαγωγὴν... ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς τῆς κοινότητος ἢ παροικίας εἰς τὴν ὁποίαν μέλλει νὰ ἱερατεύσῃ»⁶⁰. Καὶ ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν ἱερέα λέγει: «Μένε ἀμετακίνητος εἰς τὴν ἀγαθὴν μερίδα, διὰ νὰ δοξάζεται ὁ Θεὸς ἐξ αἰτίας τῶν καλῶν σου ἔργων⁶¹. Φρόντιζε μάλιστα νὰ διδάσκῃς τὰ πρόβατά σου τὴν λογικὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ»⁶². Ὀλίγον δὲ κατωτέρω, κλείων τὰ προλεγόμενα εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐκ τῆς Λατινικῆς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μεταφρασθεῖσαν «Συμβουλήν τριῶν ἐπισκόπων», γράφει: «Πρόσεχε μάλιστα μὴ νομίσῃς ὅτι οἱ προσφερόμενοι καθημέραν εὐλαβεῖς ἀσπασμοὶ καὶ τίτλοι ἀπὸ τὸν λαὸν πληρόνονται ὡς χρέος εἰς σέ, ἂν σὺ πρῶτον δὲν πληρώσῃς τὰ μεγάλα καὶ ἀπαραίτητά σου χρέη εἰς αὐτόν. Ἄν ἀληθῶς ἐπαγγέλλεσαι διάδοχος τῶν Ἀποστόλων (καὶ ἂν δὲν τὸ ἐπαγγέλλεσαι, δὲν ἦσαι τίποτε), ἀπὸ τὸν λαὸν ἄλλην δαπάνην δὲν ἔχεις νὰ ζητῆς παρὰ τῆς τροφῆς σου καὶ τῶν ἐνδυμάτων τὴν πολλὰ μετρίαν δαπάνην⁶³ καὶ ταύτην ἀφοῦ σὺ πρῶτον ἀγρυπνήσῃς, κακοπαθήσῃς

57. Περὶ τούτων ἰδ. κατωτέρω.

58. Α' Τιμ. γ' 1-8. Τίτ. α' 5-10.

59. Ἀριστοτ. Πολιτ. σελ. ρκ'. Πρβλ. Θερειαν. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. ρλα'. Ἴδε καὶ ἱερ. συνεχδ. σελ. 135 (περὶ τοῦ Α' Τιμ. 5,22).

60. Σημ. εἰς προσ. πολίτ. σελ. 60.

61. Ματθ. ε' 16.

62. Συμβ. τριῶν Ἐπισκ. XX.

63. Πρβλ. Α' Τιμ. στ' 8.

καὶ δαπανηθῆς ὅλος⁶⁴ διὰ τοῦ λαοῦ τὴν σωτηρίαν. Ἐφοῦ δαπανήσης τὴν τόσον βαρεῖαν δαπάνην, ἀφοῦ προβάλης ὅλους τοὺς καρπούς, ὅσους ἀπαιτεῖ ἀπὸ σέ τὸ Εὐαγγέλιον τότε πρόσμενε νὰ σέ γνωρίσῃ καὶ ὁ λαὸς καὶ νὰ σέ σεβασθῆ ὡς ἀληθινὸν ἀποστολικὸν ποιμένα του». Καταλήγει δὲ μὲ τὸ γραφικόν: «Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς»⁶⁵.

Ὅτι δὲ ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ καλὴ διαγωγή εἶναι χρησιμώτερα καὶ ἀναγκαιότερα τῆς μορφώσεως καὶ ὅτι εἷς εὐσεβῆς ἱερεὺς κατορθώσας νὰ ἐπιβληθῆ τοῦ ποιμνίου του δύναται, ἔστω καὶ ἀγράμματος, νὰ εἶναι κοινωνικὸς ἐργάτης καὶ πολλάκις πλέον ἀπαραίτητος ἀπὸ ἕνα μορφωμένον ἀλλὰ ἄγνωστον καὶ ξένον πρὸς τὸ ποίμνιον, καταδεικνύει ὁ Κοραῆς ἐν τῇ σχετικῇ διηγήσει τοῦ «Παπατρέχα»⁶⁶.

Ἡλικία τῶν Κληρικῶν

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἡλικία τοῦ κληρικοῦ ἔχει σημασίαν. Εἰς τὰς ἀνωτέρω «σημειώσεις εἰς τὸ προσωρινὸν πολίτευμα» καὶ παρὰ τὴν «σεμνὴν διαγωγὴν» σημειοῖ ὁ Κοραῆς ὡς ἀπαραίτητον προσὸν καὶ τὴν «σεβαστὴν ἡλικίαν»⁶⁷. καὶ ἐν ὑποσημειώσει: «Οἱ ἀντιπρόσωποι⁶⁸ εἶναι κύριοι νὰ διορίσωσι ρητῶς καὶ τὴν ἡλικίαν. Ὅσον εἶναι προβιβασμένη, τόσον πλέον ὠφέλιμον καὶ σεβαστὴν θέλει καταστήσειν τὴν θρησκείαν»⁶⁹. Καὶ πρὸς ἐπίρρωσιν ἀναφέρει τὸ παράδειγμα τῶν Ῥωμαίων ἱερέων, οἵτινες, «κατὰ τοῦ Ῥωμύλου τὸν νόμον, ἐδιαλέγοντο ἀπὸ τοὺς ἐπισήμους τὴν ἀρετὴν πολίτας, ἡλικιωμένους ὑπὲρ τὰ πεντήκοντα⁷⁰ ἔτη»⁷¹.

64. Παρατίθεται τὸ χωρίον Β' Κορ. ιβ' 15.

65. σελ. XXII-XXIII.

66. Ἐν ἀρχῇ τῶν προλεγομένων εἰς Ὀμηρον.

67. ἐνθ' ἄνωτ.

68. ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει.

69. ἐνθ' ἄνωτ. ὑποσ. 2.

70. Διον. Ἀλικαρ. Ῥωμ. Ἀρχαιολ. Β' 22 σελ. 279.

71. Ἐνθ' ἄνωτ.

Ἐν δὲ τοῖς προλεγομένοις τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ ὡς πέμπτον ἄρθρον τῶν πρὸς ἀνόρθωσιν τοῦ κλήρου προτάσεων του⁷² σημειοῖ: «Δὲν πρέπει νὰ μείνη ἀνομοθέτητον οὐδὲ τὸ περὶ τῆς ἡλικίας τῶν ἱερωμένων. Ὁ Ἀριστοτέλης⁷³ ἤθελε τοὺς ἱερεῖς τῶν ψευδοθεῶν γηραλέους· καὶ ὁ Πλάτων διορίζει καὶ τὸν χρόνον εἰς τὰ ἐξήκοντα ἔτη⁷⁴. Δὲν ἔδειξεν ὀλιγωτέραν τῶν ἐθνικῶν πρόνοιαν ἢ ἀληθῆς θρησκεία τοῦ Χριστοῦ περὶ τούτου. Διὰ τοῦτο ὠνομάσθησαν εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν οἱ ἱερεῖς Π ρ ε σ β Ὑ τ ε ρ ο ι⁷⁵ καὶ ὠνομάζονται ἀκόμη σήμερον ἀπὸ τοὺς Δυτικούς Χριστιανούς⁷⁶, διότι καὶ πρεσβυτέρων ἀληθῶς ἡλικίαν εἶχαν· ὡς ὠνομάζομεν καὶ τοὺς κοσμικοὺς προεστῶτας Γ έ ρ ο ν τ α ς καὶ Δ η μ ο γ έ ρ ο ν τ α ς, ἐπειδὴ τὴν ἡλικίαν ταύτην ἢ καὶ τῆς ἡλικίας ταύτης τὴν φρόνησιν πρέπει νὰ ἔχωσιν οἱ προεστῶτες. Οἱ διὰ τὴν χρηστὴν διαγωγὴν αὐτῶν ἐκλεγόμενοι ἱερεῖς γίνονται ἔτι σεβασμιώτεροι, ὅταν καὶ ἡ ἡλικία των προσμαρτυρῇ τὴν χρεωστουμένην εἰς αὐτοὺς πίστιν ἀπὸ τοὺς κοσμικοὺς. Τὸ ἔργον τῆς ἐξομολογήσεως μάλιστα δὲν πρέπει νὰ συγχωρῆται εἰς ἱερεῖς νεωτέρους τῶν ἐξήκοντα ἐτῶν, ἂν ὄχι δι' ἄλλο, διὰ τὸ ἀ ν έ γ κ λ η τ ο ν καὶ ἀ ν ε π ί λ η π τ ο ν, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ ὁ Ἀπόστολος⁷⁷ εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἱερωμένων»⁷⁸.

Τὴν ἡλικίαν τῶν ἐξήκοντα ἐτῶν τοῦλάχιστον θέλει ὁ Κοραῆς καὶ διὰ τοὺς ἐπισκόπους. «Ἐπειδὴ ἡ ἀγαμία τῶν Ἀρχιερέων ἐπεκράτησε πρὸ πολλοῦ, ἐσύμφερε καὶ νὰ μὴν ἐχειροτονεῖτο Ἀρχιερεὺς νεώτε-

72. ἰδ. ἄνωτ.

73. Πολιτ. σελ. 221.

74. Πλατ. Νομ. στ' σελ. 759.

75. Α' Πέτρ. ε' 1.

76. Ὑποσημειοῖ τὸ *grêtres*, ὄνομα παραμορφωμένον ἀπὸ τὸ πρεσβύτεροι καὶ τὸ *anciens* «Παλαιοὶ» συνώνυμον τοῦ «Πρεσβύτεροι».

77. Α' Τιμ. γ' 2 καὶ Τίτ. α' 7.

78. Ἀριστ. Πολιτικ. σελ. ρκβ'-ρκγ', πρβλ. Θερειαν. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. ρλβ'.

ρος τῶν ἐξήκοντα ἐτῶν. Τὸ ἐπάγγελμα εἶναι τόσον ἱερόν, τόσον ἅγιον, ὥστε μηδὲ συκοφαντίας κίνδυνον ἔπρεπε νὰ φοβῆται»⁷⁹. Ἐν δὲ τῇ πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ Χίους ἐγκυκλίῳ του σταλείσῃ ἐκ Παρισίων τῇ 12ῃ Ὀκτωβρίου 1822 θέλει τὸν Ἐπίσκοπον «ὄχι πολὺ νεώτερον τῆς ἐξηκονταετίας»⁸⁰.

Ἐγγαμος καὶ ἄγαμος Κληρὸς

Ὁ ἔγγαμος ἐφημέριος εἶναι, κατὰ τὸν Κοραῆν, πολὺ προτιμώτερος τοῦ ἀγάμου. Εἰς τὰ ἀνωτέρω περὶ ἡλικίας, συνεχίζων τὰς προτάσεις, προσθέτει ὡς ἕκτον σημεῖον: «Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν (τὸ ἀνέγκλητον καὶ ἀνεπίληπτον) ἐσύμφερε πολὺ νὰ λαμβάνωνται οἱ μέλλοντες νὰ ἱερατεύσωσιν ἀπὸ τοὺς ἔχοντας γυναῖκα καὶ τέκνα πλεόν ἀπὸ τοὺς Μοναχοὺς. Οἱ ἱερομόναχοι ἀρμόζουσι πλεόν εἰς τῶν μοναστηριακῶν ναῶν τὴν ὑπουργίαν. Εἰς τὰς πόλεις μεταξὺ κοσμικῶν, οἱ κοσμικοὶ ἱερεῖς εἶναι τόσον πρεπωδέστεροι, ὅσον εἶναι μέλη τῆς πολιτικῆς κοινωνίας καὶ φροντίζουν ὑπὲρ τῶν πολιτῶν ὡς συμπολιταί»⁸¹. Εἰς προκήρυξίν του δὲ πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ Χίους, φέρουσαν ἡμερομηνίαν 12 Ὀκτωβρίου 1822, γράφει: «Εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ναῶν εὐχῆς ἄξιον ἦτο νὰ προκρίνωνται πάντοτε οἱ κοσμικοὶ ἱερεῖς παρὰ τοὺς ἱερομονάχους· ἢ καὶ, ἂν ἡ χρεία τὸ καλέσῃ καὶ ἱερομόναχον, νὰ εἶναι τοῦλάχιστον ἐξηκονταετῆς τὴν ἡλικίαν καὶ μάλιστα ἂν μέλλῃ νὰ ἀναδεχθῇ καὶ τῆς ἐξομολογήσεως τὸ ἔργον»⁸². Μετὰ ἓν ἔτος δὲ περίπου, τὸν Ἰούλιον τοῦ 1823, γράφων πρὸς Ἀλέξανδρον Μαυροκορδαῖον καὶ κρίνων τὰς ἀδιαβουλεύσεις τῶν ἀντιπροσώπων, εὐρισκομένων τότε εἰς Ἄστρος... ὅτι φροντίζουν καὶ περὶ ἐκκλησιαστικῆς διατάξεως», τονίζει τὴν μεγίστην σπουδαιότητα τοῦ θέματος τούτου καὶ συνιστᾷ ὡς ἓν τῶν κυριωτέ-

79. Συμβ. τριῶν ἐπισκ. σελ. 61.

80. Ἐπιστολ. III σελ. 846.

81. Ἀρίστ. Πολ. σελ. ρκγ' Πρβλ. Θερειαν. ἐνθ' ἄνωτ.

82. Ἐπιστολ. III (μετὰ θάνατ. Τόμ. Δ') σελ. 846.

ρων μελημάτων τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως νὰ εἶναι καὶ ὁ νομοθετικὸς καθορισμὸς «τῆς ἐκλογῆς τῶν ἱερατευόντων ἀπὸ τοὺς κοσμικοὺς»⁸³. Καὶ ἀλλαχοῦ σημειοῖ: «Περὶ δὲ τῶν ἱερέων καὶ διακόνων μας, ἐπειδὴ ἔχομεν καὶ κοσμικοὺς, ἱερεῖς καὶ διακόνους, σεμνότερον καὶ συμφερότερον ἤθελ' εἶσθαι καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὴν πολιτείαν νὰ ἐδιωρίζοντο μόνοι αὐτοὶ εἰς τὴν ὑπουργίαν τῶν κατὰ πόλεις ἱερῶν ναῶν.. Οἱ ναοὶ μας βέβαια δὲν θέλουν ζημιωθῆν τίποτε, στερούμενοι τοὺς ἱερομονάχους· οἱ δὲ ἱερομόναχοι, θέλουν κερδήσειν πολὺ, ἐλαφρύνοντες τὸν ζυγὸν τῆς ἀγάμιας καὶ τὴν ἀποφυγὴν τῶν κοσμικῶν πειρασμῶν...»⁸⁴. Καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ διδάσκειν ἀρνεῖται ὁ Κοραῆς εἰς τοὺς μοναχοὺς. «Μοναχοὶ διδάσκοντες νέους, μέλλοντας νὰ κατασταθῶσιν πολῖται, εἶναι καθαρὰ ἀντίφασις. Ὁ Μοναχὸς ἐμπορεῖ νὰ διδάξῃ τὸν μοναχικὸν βίον, ἀλλ' ὄχι καὶ τὸν πολιτικὸν⁸⁵, ἀφοῦ μίαν φορὰν αὐτὸς ἐχωρίσθη ἀπὸ τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, καὶ ἀντὶ πολιτικοῦ ζώου ἐγένεν ἀληθῶς ζῶον μοναχικόν»⁸⁶.

Κατὰ τοῦ μοναχικοῦ θεσμοῦ καὶ τοῦ ἀγάμου κλή- κλήρου πολλάκις⁸⁷ ἐξεφράσθη ὁ Κοραῆς, παραγνωρίζων προφανῶς τὰς ὑπηρεσίας ἃς προσέφερεν οὗτος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, τὸ Ἔθνος καὶ τὸν πολιτισμὸν ἐν γένει· ἡ δριμύτης μεθ' ἧς οὗτος ἐκφράζεται δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἐκ τῶν παρεκκλίσεων ἐκ τῶν ἀρχῶν τοῦ μοναχισμοῦ αἵτινες εἶχον σημειωθῆ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ αἵτινες εἰς μικρὸν ἢ μέγαν βαθμὸν παρατηροῦνται καθ' ὅλας τὰς ἐποχάς. Ἡ τοιαύτη ὅμως παρέκκλισις

83. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 875.

84. Συμβουλή τριῶν ἐπισκόπων σελ. 61.

85. κοινωνικὸν κοσμικόν.

86. Ἀριστ. Πολιτ. σελ. οζ', πρβλ. καὶ Θερεϊαν. ἐνθ' ἄν. σ. ριδ'.

87. Ἰδ. Ἐπιστολ. Ι (Μετὰ θάνατ. Β') σελ. 148, 184 κ. ἐ. ΙΙΙ σελ. 124, 847-848, Ἀτακτ. Ι σελ. ιζ' κέ. μδ', μη'—νά, νστ'—νζ', σελ. κβ'-κε', Ἀριστοτ. Πολ. σελ. ρκθ', κ.π.ἄ. Πρβλ. καὶ Δ' Μπαλάνου ὁ Ἀδ. Κοραῆς περὶ Ἐκκλησ. καὶ κλήρου σελ. 19.

δὲν δικαιολογεῖ τὴν ἀπόρριψιν τοῦ θεσμοῦ τούτου. Παρὰ ταῦτα, λαμβάνων τις ὑπ' ὄψιν τὴν κατάστασιν⁸⁸ τμήματος⁸⁹ (μικροῦ ἢ μεγάλου, πάντως ὄχι βεβαίως σύμπαντος) τοῦ ἀγάμου κλήρου τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἔγραφεν ὁ Κοραῆς, δύναται μὲν νὰ συμφωνήσῃ, ὅτι «σεμνότερον καὶ συμφορώτερον ἦθελ' εἶσθαι... νὰ ἐδιωρίζοντο μόνοι αὐτοὶ (οἱ «κοσμικοὶ ἱερεῖς») εἰς τὴν ὑπουργίαν τῶν κατὰ πόλεις ναῶν» οὐχὶ ὅμως καὶ γενικεύων τὰς κρίσεις του νὰ ἀποκλείσῃ τοὺς ἀγάμους τῆς προσφορᾶς τῶν ὑπηρεσιῶν των πρὸς τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἐκκλησίαν καὶ γενικώτερον πρὸς τὴν κοινωνίαν⁹⁰.

Ἐλαφρότερον ἐκφράζεται ὁ Κοραῆς περὶ τῆς ἀγαμίας τῶν ἐπισκόπων, λέγων: «Εὐχῆς ἄξιον ἦτο νὰ μὴν ἀπεκλείοντο μὴδ' οἱ Ἀρχιερεῖς ἀπὸ τοῦ γάμου, τὸν ὁποῖον ἐτίμησαν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους μὲ τὸ παράδειγμά των, καὶ ὄχι ὀλιγώτεροι ἀπὸ τοὺς διαδόχους των ποιμένας τῶν ἐκκλησιῶν, μέχρι τῆς τετάρτης καὶ πέμπτης ἑκατονταετηρίδος»⁹¹. Ἀναγνωρίζων ὅμως τὸ ἐπικρατῆσαν καθεστῶς, θέτει τὸ ἀνωτέρω σημειωθὲν κατώτατον ὄριον ἡλικίας τῶν ἐξήκοντα ἐτῶν.

Ἐ κ λ ο γ ῆ τ ῶ ν κ λ η ρ ι κ ῶ ν

Ἡ ἐ κ λ ο γ ῆ τ ῶ ν κ λ η ρ ι κ ῶ ν δέον νὰ γίνεται τῇ συμμετοχῇ τοῦ λαοῦ, «διὰ τῆς ἐκουσίου καὶ ἀδεκάστου... ψήφου»⁹² αὐτοῦ. Εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν

88. Κατὰ τῆς ἀργίας τῶν μοναχῶν ἔστρεφε κυρίως τὰ βέλη του ὁ Κοραῆς. Πρβλ. Ἑλλην. Βιβλιοθ, 3, λστ'-λζ', 13 ρλ' καὶ ἀλλαχοῦ. Πρβλ. καὶ προηγ. ὑπόσημ.

89. Ὁ Κοραῆς ἀνεγνώριζε καὶ ἐξαιρέσεις καθὼς καὶ τὴν σημασίαν τοῦ μοναχισμοῦ κατὰ τοὺς πρώτους Χριστιανικοὺς αἰῶνας. Πρβλ. Ἐπιστ. I (Μετὰ θάνατ. Β'.) 148

90. Καὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ διδασκάλου (ὄχι βεβαίως τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ) ἀποκλείει τοὺς μοναχοὺς ὁ Κοραῆς. Πρβλ. Θερειαν. ἐνθ' ἀνωτ. Γ' ριγ'-ριδ'.

91. Συμβ. τριῶν ἐπισκόπων σελ. 61.

92. Σημ. προσωρ. πολίτ. σελ. 62.

ἐγκύκλιον αὐτοῦ (Ὀκτώβριος 1822) γράφει: «Ἡ ἐκλογή τοῦ ἱερέως ἢ ἐφημερίου ἐκάστης παροικίας, πρέπει νὰ γίνεται ἀπὸ τοὺς παροίκους, ἢ γουν ἐκείνους, ὅσοι συνειθίζουν νὰ ἐκκλησιάζονται ὅπου αὐτὸς ἐφημερεύει»⁹³. Τὸ ἴδιον ἔτος εἰς τὰς «σημειώσεις εἰς τὸ προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος» ἐζήτη καὶ τὴν εἰσαγωγὴν σχετικῆς διατάξεως εἰς τὸ σύνταγμα, ἣν οὗτος διτύπου οὕτω: «...Ἡ Ἐκκλησία δὲν δέχεται ἱερωμένον λειτουργὸν κανένα, ὅστις... δὲν ἐκλέχθη... ἀπὸ τοὺς χριστιανούς τῆς κοινότητος ἢ παροικίας εἰς τὴν ὁποίαν μέλλει νὰ ἱερατεύσῃ»⁹⁴. Ἡ πολιτεία δὲ δὲν δύναται νὰ ἐνοχλήσῃ «τὰ ὁποῖα ἔχουν αἱ κοινότητες τῶν κατὰ πόλεις καὶ χώρας πολιτῶν δίκαια νὰ ἐκλέγωσιν αὐταί... τοὺς ἱερεῖς των»⁹⁵. Τὴν τοιαύτην ἐκλογήν ἐβλεπεν οὗτος ὡς ἐπαναφορὰν εἰς τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα τῆς ἐκκλησίας, καθ' ὃ δὲν ἐχειροτονεῖτο «καμμίας τάξεως ἱερωμένος χωρὶς τὰς ψήφους τοῦ λαοῦ»⁹⁶.

Ἰδιαιτέρας προσοχῆς χρήζει ἡ ἐκλογή τῶν ἐπισκόπων⁹⁷, ἣτις δέον νὰ γίνεται καὶ αὐτὴ ὑπὸ τοῦ λαοῦ. «Κυπριανός, Ἀθανάσιος καὶ Ἀμβρόσιος ἐκλέχθησαν ἀπὸ τὸν λαὸν καὶ ἐστάθησαν ἐξαίρετοι ποιμένες καὶ οἱ τρεῖς, διότι φωνὴ λαοῦ φωνὴ Θεοῦ»⁹⁸. Ἐν δὲ τῇ ἀνωτέρῳ πολλάκις μνημονευθεῖσῃ Ἐγκυκλίῳ τοῦ πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ Χίους γράφει: «Τὸν Ἀρχιερεὰ δὲ πρέπει νὰ δεχθῆτε μὲ νόμον ἀπαράβατον νὰ μὴ δέχεσθε εἰς τὸ ἐξῆς κανένα πεμπόμενον ἕξωθεν, ὅχι μόνον ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ μηδ' ἀπὸ τὸν οὐρανόν»⁹⁹. Ἡ πολιτεία πρέπει νὰ τὸν ἐκλέγῃ πρῶτον

93. Ἐπιστολ. III σελ. 845-846.

94. σελ. 60. Πρβλ. ἀνωτέρω καὶ Πολιτ. Ἀριστολ. σελ. ριη'.

95. Προσωρ. πολίτ. ἐνθ' ἀνωτ. πρβλ. καὶ σελ. 61.

96. Ἑλλην. Βιβλιοθ. 14 σελ. με'

97. Προσωρ. πολίτ. σελ. 61, Ἐπιστολ. III (Μετά θάνατ. Δ') 845.

98. Ἐπιστολ. I σελ. 185.

99. Διὰ τῶν γραμμῶν τούτων ὑποδηλοῦται πλὴν τῆς ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ μόνον ἐκλογῆς τῶν ἐπισκόπων καὶ τὸ αὐτοκέφαλον, περὶ οὗ ἀλλαχοῦ σαφέστερον ὁμιλεῖ.

Χῖον, δεύτερον στολισμένον μὲ Παιδείαν. Οὕτω κάμνοντες ἀκολουθεῖτε τὴν πρᾶξιν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ὅτε οἱ ἱερωμένοι ἐκλέγοντο ἀπὸ τὴν πόλιν καὶ τοὺς πολίτας εἰς τοὺς ὁποίους ἔμελλαν νὰ ἱερατεύωσι. Καὶ ἂν σᾶς ἐναντιωθῆ κανεὶς ἢ καὶ σᾶς ἀφορίση περὶ τούτου, πολὺ πλεον δίκαιον ἔχετε νὰ τὸν ἀφορίσετε σεῖς, ὡς παραβάτην τῶν ἀρχαίων κανόνων¹⁰⁰. Διὸ νὰ γίνεται ἡ ἐκλογή νόμιμος, ἰδοὺ πῶς ἐπεθύμουν νὰ ψηφίζεται ὁ Ἀρχιερεὺς. Τριακόσιοι πολῖται (μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ δημογέροντες καὶ δώδεκα ἱερεῖς) συγκαλεσμένοι ἀπὸ ὅλας τὰς τάξεις τῶν πολιτῶν, διαλέγουν ἕξ αὐτῶν πεντήκοντα καὶ ἓνα, καὶ οὗτοι ὁ εἷς καὶ πεντήκοντα ἐκλέγουν μὲ τῶν πλειόνων τὴν ψῆφον τὸν μέλλοντα ν' ἀρχιερατεύσῃ»¹⁰¹.

Τέλος τόσον ὁ Ἀρχιερεὺς ὅσον καὶ ὁ ἱερεὺς δέον νὰ ᾧσιν ἐντόπιοι¹⁰².

Αὐτοκέφαλον τῆς Ἐκκλησίας

Ἡ Ἐκκλησία πρέπει νὰ εἶναι αὐτοκέφαλος¹⁰³ καὶ ἡ διοίκησίς της δημοκρατική. Τοῦτο θέτει ὁ Κοραῆς ὡς πρῶτον ἄρθρον εἰς τὸν ἐν τοῖς προλεγομένοις τῶν Ἀριστοτέλους πολιτικῶν «καταστατικὸν χάρτην» οὗ ἄνωτέρω πολλάκις, ἐμνημονεύσαμεν. «Τοῦ ἕως τὴν ὥραν ταύτην ἐλευθερωθέντος μέρους τῆς Ἑλλάδος ὁ κλῆρος δὲν χρεωστεῖ πλέον νὰ γνωρίζῃ ἐκκλησιαστι-

100. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Κοραῆς ἐκφράζεται ἐνταῦθα λίαν δριμέως. Δέον νὰ ληφθῆ ὅμως ὑπ' ὄψιν τὸ ὕφος καὶ ὁ χαρακτήρ τοῦ Κοραῆ, ἡ ὀξύτης τῶν ἀγώνων εἰς οὓς οὗτος εἶχεν ἐμπλακεῖ καὶ ἡ ἐποχὴ του ἐν γένει, καθ' ἣν, ἔνεκα τῆς καταχρήσεως καὶ συχνότητος τοῦ ἀφορισμοῦ, εἶχεν ἐκπέσει οὗτος τῆς ἀρχικῆς σημασίας του. Ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἐκφράζεται ὁ Κοραῆς καὶ ἀλλαχοῦ. Πρβλ. Μετὰ θάν. 2,150 κ.έ., ὅπου διὰ τῶν γραφομένων ὑπὸ τοῦ Κ. λαμβάνομεν ἰδέαν τινὰ περὶ τῆς κρατούσης τότε ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως καὶ τῶν καταχρήσεων ἐξουσίας τῶν ἐπισκόπων εἰδικώτερον.

101. Ἐπιστολ. III 846. Ὡς γνωστόν, τὴν συμμετοχὴν τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν Ἐπισκόπων διατηρεῖ ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου καὶ ἕτεροι ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι.

102. Ἐπιστολ. III 846, 847 κ.ά.

103. ἰδὲ καὶ ἄνωτ. ὑποσ. 88.

κὸν ἀρχηγὸν τοῦ τὸν Πατριάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνόσω ἢ Κωνσταντινούπολις, μένει μολυσμένη ἀπὸ τὴν καθέδραν τοῦ ἀνόμου τυράννου... Ἐλευθέρων καὶ αὐτονόμων Γραικῶν κλῆρος εἶναι ἀπρεπέστατον νὰ ὑπακούη εἰς προσταγὰς Πατριάρχου ἐκλεγμένου ἀπὸ τύραννον καὶ ἀναγκασμένον νὰ προσκυνῇ τύραννον». Πῶς δὲ θὰ διοικεῖται ἡ αὐτοκέφαλος αὕτη Ἐκκλησία;... «πρέπει νὰ κυβερνᾶται ἀπὸ σύνοδον ἱερέων ἐκλεγμένων ἐλευθέρως ἀπὸ ἱερεῖς καὶ κοσμικούς, καθὼς ἔπρασεν ἡ ἀρχαία Ἐκκλησία, καὶ πράσσει ἐκ μέρους σήμερον ἀκόμα τῶν ὁμοθρήσκων Ῥώσων ἢ Ἐκκλησία»¹⁰⁴.

Σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας

Ἀκολουθῶν τὴν γραμμὴν τῆς ἀρμονικῆς συμβιώσεως καὶ συνεργασίας Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας δέχεται ὁ Κοραῆς τὴν ἐκ μέρους τῆς Πολιτείας φροντίδα καὶ ἐπαγρύπνησιν διὰ τὴν Ἐκκλησίαν. Τὸ καθῆκον τοῦτο ἀναθέτει εἰς τὸν Λειτουργὸν τῆς Δημοσίου παιδείας¹⁰⁵. Οὗτος «ὡς διδάσκαλος τῆς κοινῆς παιδείας πρέπει νὰ ἐπαγρυπνῇ καὶ τοὺς ἱερωμένους ὄχι μόνον τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν χριστιανικῶν αἱρέσεων»¹⁰⁶. Ἡ πολιτεία ὡς ἐντολοδόχος τοῦ λαοῦ καθορίζει τὰ προσόντα τῶν ἱερέων¹⁰⁷ καὶ τῶν ἀρχιερέων¹⁰⁸ καὶ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν¹⁰⁹, ἀναλαμβάνει τὴν μισθοδοσίαν των¹¹⁰, «προστατεύει τὰς ἐκλογὰς των» καὶ συμμετέχει εἰς αὐτάς¹¹¹, διατάσσει τὰ περὶ τοῦ ἱερατείου μας εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴν ἐμβαί-

104. Ἄριστ. Πολιτ. σελ. ρκ'. Πρβλ. Θερειαν. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. ρλά.

105. Προσωρ. πολίτ. σελ. 56 κ. ε.

106. Προσωρ. πολίτ. σελ. 60.

107. αὐτόθι.

108. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 61.

109. αὐτόθι.

110. Ἄτακτ. 1 μθ' ἢ πόλις, Προσ. Πολίτ. Ἄριστοτ. ρκβ' τὸ κοινὸν Ἐπιστολ. III 847.

111. Ἐπιστολ. III 846.

νωσιν εἰς αὐτὸ πλὴν ἀληθινοὶ τοῦ Χριστοῦ ἀπόστολοι¹¹², χορηγεῖ ἀδείας ἀνεγέρσεως ναῶν καὶ ἰδρύσεως μονῶν¹¹³, καὶ φροντίζει ἐν γένει διὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ρύθμισιν τῶν κατ' αὐτὴν συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν καὶ τὰς σημερινὰς ἀνάγκας, καθ' ὃν τρόπον ὁ Κοραῆς ἐν τοῖς προλεγομένοις τῶν πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους¹¹⁴ σημειοῖ¹¹⁵. Ἡ «ἐπαγρύπνησις» δὲ αὕτη δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, ἀλλ' ἐν ὀνόματι τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσονομίας ἐκτείνεται καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων δογμάτων καὶ θρησκειῶν¹¹⁶. «Δὲν εἶναι γελοῖον νὰ περιορίζωμεν ἡμεῖς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἱερέων μας, καὶ νὰ συγχωροῦμεν εἰς αὐτοὺς νὰ γεμίζωσι τὰς πόλεις μας ἀπὸ Ραββίνους, Ἰμάμας καὶ Δερβίσας;¹¹⁷». Ὁ ἔλεγχος οὗτος δὲν σημαίνει διωγμὸν. «Δὲν διώκομεν τὴν θρησκείαν των, δὲν τοὺς βιάζομεν εἰς κανέν ἀδικον πρᾶγμα. Ὅ,τι κάμνομεν εἰς τοὺς ἰδίους μας ποιμένας... τοῦτο προστάσσουν οἱ νόμοι μας νὰ κάμνωσι καὶ αὐτοὶ¹¹⁸ ἂν ὀρέγωνται νὰ γενῶσιν ἰσόνομοι μὲ ἡμᾶς»¹¹⁹. Ἐξ ἑτέρου ἡ πολιτεία «ἀναγκάζει ὅλας τὰς θρησκείας νὰ εἰρηνεύωσι πρὸς ἀλλήλας» καὶ ἀπαγορεύει τὸν προσηλυτισμὸν¹²⁰.

Ὡς, ἀνεφέρθη ἡ «ἐπαγρύπνησις» καὶ φροντίς τῆς πολιτείας διὰ τὴν Ἐκκλησίαν θὰ γίνεταί διὰ τοῦ «Λειτουργοῦ τῆς Δημοσίου παιδείας». Ἡ ἐκλογή τούτου δέον νὰ γίνῃ μετὰ μεγίστης προσοχῆς, δεδομένου ὅτι τὸ λειτούργημα ὅπερ οὗτος ἐνασκεῖ τυγχάνει ὑψίστης σπουδαιότητος. Ἡ σημασία ἣν ὁ Κοραῆς ἀποδίδει εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ «Λειτουργοῦ τῆς παι-

112. Ἀτακτ. 2 ριζ'

113. Ἀτακτ. 1 νστ'

114. σελ. ρκ'—ρκστ'

115. Πρβλ. Ἀτακτ. 2 ριζ'

116. Πρσ. πολίτ. σελ. 61—62, Πρβλ. καὶ σελ. 60, Ἀτακτ. 1 νστ' κ. ἄ.

117. Πρσωρ. πολίτ. σελ. 62.

118. ἐνν. εἰς τοὺς ἰδικούς των. Ἀποφεύγει ἄμεσον ἀνάμιξιν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ἐκάστης θρησκευτικῆς κοινότητος.

119. Ἐνθ' ἄνωτ. Πρβλ. καὶ Πολιτικ. Ἀριστ. ρκζ'

120. αὐτόθ. Πρβλ. καὶ Πολιτικ. Ἀριστοτ. ἐνθ' ἄνωτ.

δείας» αντικατοπτρίζεται εἰς τὸν ἐν τοῖς προλεγομένοις τοῦ β' τόμου τῶν «ἀτάκτων», πλήρη χάριτος διάλογον Δημοχάρους καὶ Πασιχάρους ἐνθα, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου Καποδιστρίου εἰς Ἑλλάδα λέγει ὁ

«ΔΗΜΟΧΑΡΗΣ: Ὁ κυβερνήτης μὴ δυνάμενος νὰ γίνεται τῶν ὅλων αὐτουργός, ἐξανάγκης ἔχει νὰ ἐμπιστευθῇ τὴν περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν φροντίδα εἰς κανέν ἀπὸ τοὺς πολίτας· εἰς τούτου τοῦ πολίτου μάλιστα τὴν ἐκλογήν χρεωστεῖ νὰ προσέχη. Ὁ ἐκλεγόμενος πρέπει νὰ εἶναι χριστιανός....

ΠΑΣΙΧΑΡΗΣ: Φοβεῖσαι τάχα μὴν ἐκλέξη Ἰουδαῖον ἢ Τούρκον;

ΔΗΜΟΧΑΡΗΣ: Καὶ Ἰουδαίου καὶ Τούρκου χειρότερον ἀκόμη κινδυνεύει νὰ ἐκλέξη, ἂν δὲν κάμη τὴν ἐκλογήν μὲ προσοχὴν καὶ σκέψιν. Χριστιανὸν νοῶ, ἀληθινὸν τοῦ χριστιανισμοῦ φίλον, ζῆλον ἔχοντα τὸν κατ' ἐπίγνωσιν...»¹²¹.

Μισθοδοσία τοῦ κλήρου.

Ἀριθμὸς τῶν κληρικῶν καὶ τῶν ναῶν

Ὁ Κοραῆς ἀσχολεῖται καὶ περὶ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κλήρου, τὰ ὅποια οὗτος συσχετίζει πρὸς τὸν ἀριθμὸν¹²² τῶν κληρικῶν, ὅστις δέον νὰ ᾖ ἀνάλογος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν πιστῶν. Οὕτως ἐν τῷ α' τόμῳ τῶν «Ἀτάκτων» γράφει; «Οἱ ὑπηρετοῦντες τὸν ναὸν δίκαιον εἶναι καὶ νὰ τρέφονται ἀπὸ τὸν ναόν· ἀλλὰ νὰ τρέφονται, καὶ ὄχι νὰ τρυφῶσι· μηδὲ νὰ τρέφονται πλὴν ὅσοι εἶναι ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖοι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ναοῦ, ἀναλόγως μὲ τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων ἐκάστης πόλεως. Τοὺς ὑπὲρ τὴν χρεῖαν

121. Ἄτακτα 2 ριζ'

122. Ὡς συνάγεται ἐκ τῶν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Κοραῆ ἐγκατεσπαρμένων γνωμῶν αὐτοῦ, οἱ ἱερεῖς, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦσαν περισσότεροι τῶν ὅσων ἀπητοῦντο διὰ τὴν κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκτὸς δὲ τούτων ὑπῆρχον καὶ πολλοὶ μοναχοὶ εἰς τὰς πόλεις, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀργοί.

τοῦ λαοῦ σωρευομένους εἰς μίαν ἐκκλησίαν πολλοὺς ἀργοὺς ἱερεῖς, μόνη ἢ ἀργία ἀρκεῖ νὰ ἀναγκάσῃ εἰς πορισμοὺς χρημάτων ἀτόπους καὶ νὰ τοὺς καταστήσῃ ἀντὶ σεβασμίων διακόνων τοῦ Εὐαγγελίου, ἀληθεῖς διακοναρίους καὶ ψωμοζήτας εἰς τὴν ὑπόληψιν τῶν πολλῶν, ἀληθεῖς ἐμπαίκτας καὶ διώκτας τῆς θρησκείας, ἱκανοὺς νὰ τὴν ἐξαλείψωσιν ὀλότελα καὶ ἀπὸ τὰς ψυχὰς τοῦ λαοῦ»¹²³. Ὀλίγον δὲ κατωτέρω γράφει:... «σπουδάσετε ν' ἀποκτήσετε ἱερωμένους τῶντι χριστιανούς..... τρέφετέ τους ἐντίμως ὡς πατέρας... ἀλλὰ μὴ συγχωρήσετε εἰς αὐτούς... πλοῦτον ἄλλον παρά τὸν εὐσεβῆ πορισμὸν¹²⁴ τῆς αὐταρκειᾶς»¹²⁵. Καὶ περαιτέρω. «δίκαιον εἶναι νὰ μὴ πολλαπλασιάζονται (οἱ ἱερωμένοι) ὑπὲρ τὴν χρείαν, ἀλλὰ νὰ ἀναλογῇ ὁ ἀριθμὸς των μὲ τὸ πλῆθος τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἐκκλησιαζομένων»¹²⁶. Ἀλλαχοῦ δὲ γράφει: «Οὐτ' ὁ Ἀρχιερεὺς οὐτ' οἱ ἱερεῖς σας δὲν χρεωστοῦν εἰς κανένα τίποτε, εἰς ὄνομα δώρου ἢ πληρωμῆς διὰ τὴν χειροτονίαν. Καθὼς οὐδ' ἀπὸ κανένα πρέπει νὰ ζητῶσιν ἢ νὰ λαμβάνωσι τίποτε διὰ τὴν ἱερουργίαν τῶν μυστηρίων. Ἐπειδὴ ὅμως ὡς ἄνθρωποι ἔχουν καὶ αὐτοὶ χρείας ἀνθρωπίνας, χρεωστεῖτε νὰ τοὺς πληρῶνετε ἀπὸ τὸ κοινόν. Καὶ ἡ δαπάνη δὲν θέλει εἶσθαι βαρεῖα, ἂν αὐτοὶ ἐκλεχθῶσι τόσοι, ὅσοι ἀρκοῦσιν εἰς ὑπηρεσίαν ἐκκλησιῶν ὀλίγων, καὶ τοιοῦτοι ὥστε νὰ μιμῶνται τὴν αὐτάρκειαν τῶν Ἀποστόλων, οἱ ὅποιοι ἔλεγον: «Ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἢ εὐσέβεια μετ' αὐταρκειᾶς. Ἐχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθησόμεθα, οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγῖδα τοῦ διαβόλου¹²⁷ κ.λ.π.» Ἄν δὲν φροντίσετε σεῖς οἱ κοσμικοὶ τὴν ἀναμόρφωσιν ταύτην, δὲν εἶσθε ἄξιοι

123. σελ. μγ'

124. Α' Τιμοθ. στ' 6.

125. Ἀτακτ. 1 με' πρβλ. καὶ μζ'. Συμβ. Τριῶν ἐπισκοπ. XIX κ. ἄ. Περὶ πλουτισμοῦ τῶν μοναχῶν ἰδ. αὐτόθ. μη'-μθ'.

126. Ἀτακτ. 1 νστ'.

127. Α' Τιμοθ. στ' 6, 8-9.

τῆς Ἐλευθερίας· ἂν δὲν τὴν δεχθῶσιν οἱ Ἱερωμένοι δίκαιον ἔχετε νὰ τοὺς κρίνετε πλέον ὡς Ἱμάμηδες τοῦ Μωάμεθ, παρ' ὡς ἱερεῖς τοῦ Χριστοῦ». Καὶ καταλήγει:... «νὰ μὴν ἔχετε πλειότερους τῆς χρείας ἱερεῖς...»¹²⁸.

Τὰς ιδέας ταύτας ἀναπτύσσει καὶ εἰς τὰ τέταρτον καὶ ὄγδοον σημεῖα τοῦ ἐν τοῖς προλεγομένοις τῶν Ἀριστοτέλους πολιτικῶν προγράμματός του ἀνορθώσεως τοῦ κλήρου, ὅπερ ἀνωτέρω ὠνομάσαμεν «καταστατικὸν χάρτην», λέγων: «Ὅσα καὶ ἱερεῖς καὶ ἀρχιερεῖς ἐλάμβαναν ἀπὸ τοὺς χριστιανούς καὶ ὠρισμένα καὶ τυχηρὰ εἰς πληρωμὴν τῶν ἱεροπραξιῶν ὁποιωνδήποτε, πρέπει ἐξάπαντος νὰ καταργηθῶσιν ὅλαι καὶ ἀντ' αὐτῶν νὰ πληρόνωνται ἀπὸ τὸ δημόσιον ἐκάστης πόλεως οἱ κατὰ πόλεις εὐρισκόμενοι λειτουργοὶ τῆς θρησκείας. Ἐναντίον εἰς τὴν παραγγελίαν αὐτῆς εἶναι νὰ γίνωνται οἱ στρατιῶται τοῦ Χριστοῦ (ὡς τοὺς ὀνομάζει ὁ Παῦλος) πραγματευταὶ¹²⁹ καὶ οἱ ἱεροὶ ναοὶ νὰ μεταβάλλωνται εἰς πραγματευτῶν λογιστήρια»¹³⁰. Καὶ: «Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἱερέων πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογος μὲ τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων ἐκάστης πόλεως καὶ μὲ τὸ πλῆθος τῶν ἱερῶν ναῶν, οἱ ὅποιοι δὲν πρέπει νὰ εἶναι οὐδ' αὐτοὶ οὔτε πλειότεροι τῆς χρείας, οὔτε πολυδάπανοι...Καθὼς εἰς αὐτὴν (τὴν πολιτείαν) τόσοι ἀρχοντες χειροτονοῦνται, ὅσοι ἀρκοῦν εἰς τὴν κυβέρνησιν τῶν κοινῶν καὶ τόσα ἀρχεῖα κτίζονται ὅσα εἶναι ἱκανὰ νὰ χωρῶσι τοὺς κυβερνῶντας, παρόμοια καὶ ἡ θρησκεία μας οὔτε ἱερεῖς οὔτε ναοὺς πλειότερους τῆς χρείας πρέπει νὰ ἔχη»¹³¹.

Τὴν φροντίδα τοῦ καθορισμοῦ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἱερέων ἐμπιστεύεται καὶ αὐτὴν εἰς τὸν Λειτουργὸν τῆς δημοσίου παιδείας. «Τὸν ἀριθμὸν μάλιστα τῶν

128. Ἐπιστολ. III 846-847

129. «Οὐδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις» (Β'. Τιμ. β' 3).

130. Πολιτ. Ἀριστοτ. ρκβ', Θερειαν. ἐνθ' ἀγῶμ. ρλβ'.

131. Πολιτ. Ἀριστοτ. ρκδ' Πρβλ. Θερειαν. ἐνθ' ἄνωτ. ρλγ'

ιερωμένων πρέπει να προσέχη ὁ Λειτουργὸς τῆς δημοσίου παιδείας να μὴ πληθύνεται ὑπὲρ τὸ μέτρον. Ἐπειδὴ τὸ ἐπάγγελμά των μιμεῖται ποιμένων ἐπάγγελμα, εὐλογον εἶναι να μὴ περισσεύωσιν ὑπὲρ τὴν χρείαν τῶν προβάτων. Ἱερέων ἀριθμὸς πλειότερος τῆς χρείας τί ἄλλο ἔχει να κάμη παρὰ να δίδῃ παράδειγμα ἀργίας εἰς τοὺς πολίτας; τί ἄλλο παρὰ να καταισχύνῃ καὶ να φθείρῃ, ὡς λέγει¹³² ὁ προφήτης...;»¹³³

Παρ' ὅλας τὰς οἰκονομίας καὶ τὸν περιορισμὸν τῶν δαπανῶν, ὃν δύναται ἢ ὀφείλει να κάμη, τυχὸν τὸ κράτος, ἢ διὰ τὴν μισθοδοσίαν τῶν ἱερέων δαπάνη εἶναι ἀναγκαῖα καὶ ἀπαραίτητος τόσον ὅσον καὶ ἡ δαπάνη διὰ τὴν «παιδείαν τοῦ γένους» ἢ ὁποῖα εἶναι τὸ «μόνον μέσον ἱκανὸν να φυλάξῃ τὴν μετὰ τόσα αἵματα ἀποκτημένην ἐλευθερίαν»¹³⁴.

Καὶ περὶ ἀριθμοῦ καὶ ἀναλογίας τῶν ναῶν παρόμοια φρονεῖ ὁ Κοραῆς: «Ἴδετε πῶς κρίνει αὐτὸς ὁ Θεὸς τοὺς ναοὺς. «Οὐχ' ὁ Ὑψιστος ἐν χειροποιήτοις κατοικεῖ»¹³⁵. Οἱ εὐάρεστοι εἰς αὐτὸν ναοὶ εἶναι οἱ ἔμψυχοι ναοὶ, οἱ ἐνάρετοι χριστιανοί. «Ἑμεῖς γὰρ ναοὶ Θεοῦ ἐστὲ ζῶντος»¹³⁶. Οἱ χειροποίητοι ναοὶ τόσον μόνον εἶναι ἀναγκαῖοι, ὥστε να συνάγωσι τὸ πλῆθος τῶν χριστιανῶν εἰς κοινὴν δοξολογίαν τοῦ Θεοῦ. Ὅθεν ὅσοι ναοὶ κτίζονται πλειότεροι τῆς χρείας φανερώνουν μωρίαν¹³⁷ τῶν κτιζόντων. Ἐὰν δὲ καὶ τοὺς στολίζωσιν ὑπὲρ τὸ μέτρον, οὐδὲ συνέλαβον ποτὲ ἀληθινὴν ιδέαν τῆς θρησκείας οἱ εὐλαβεῖς οὗτοι στολισταί. Ὁ ἀληθὴς στολισμὸς τῶν ναῶν εἶναι ἱερεῖς, διάκονοι, ψάλται, ἱεροκήρυκες, στολισμένοι μετὰ παιδείαν καὶ σεμνότητα βίου, ἀρκετοὶ να διδάξωσι καὶ μετὰ τὸν λόγον καὶ μετὰ τὸ παράδειγμά των τοὺς χριστιανοὺς τὰ καθήκοντα τοῦ ἀληθοῦς χριστιανοῦ

132. Ἱερεμ. γ' 1-3, ιβ' 10.

133. Προσωρ. πολίτ. σελ. 61. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς ἑτεροδόξους καὶ ἀλλοθρήσκους. ἰδ. ἄνωτ.

134. Ἄτακτ. 1 μθ'. Ὁ Κοραῆς ἔγραφε τὸ 1828.

135. Πράξ. ζ' 48.

136. Β' Κορ. στ' 16.

καὶ πολίτου. Τοιοῦτον στολισμὸν τῶν ναῶν ἔχετε νὰ τὸν προσμένετε ὄχι ἀπὸ τὰ πολυτελῆ τέμπλα καὶ μάρμαρα, ἀπὸ τὰ χρυσᾶ μανουάλια καὶ τ' ἄλλα χειροποίητα εἰς τὰ ὅποια δὲν κατοικεῖ ὁ Θεός, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ γυμνάσια, ἀπὸ τὰς βιβλιοθήκας, ἀπὸ τὴν τυπογραφίαν καὶ ἀπλῶς ἀπ' ὅλα τὰ μέσα τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς παιδείας¹³⁸. «Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν»¹³⁹. Δὲν ἀγαπᾷ ξύλα, λίθους, μέταλλα· ἀποστρέφεται τὰς ὕλας· καὶ δικαίως, διότι ἡ ἱστορία μᾶς ἐδίδαξε καὶ ἡ καθημερινὴ πεῖρα μαρτυρεῖ, ὅτι ὅποιος χριστιανὸς προσέχει πολὺ εἰς τὰς ὕλας ταύτας, ὀλίγην προσοχὴν δίδει εἰς τὰ ἦθη του... Διὰ τοῦτο λοιπόν, φίλοι συμπατριῶται, πρέπει νὰ φροντίσετε νὰ εἶναι τώρα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ὁ ἀριθμὸς τῶν ἱερῶν ναῶν ἀνάλογος μὲ τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων, μηδὲ νὰ ὑπερβαίνῃ τὴν ἀναλογίαν ταύτην. Ἀναγκαῖον εἶναι καὶ τοῦτο νὰ μὴ συγχωρῆται εἰς κανένα πολίτην νὰ κτίζῃ καὶ ἴδιόν του¹⁴⁰. Οἱ ναοὶ ὄντες κοινοὶ εἰς ὅλους τοὺς πολίτας μὲ τοῦ κοινοῦ τὴν δαπάνην πρέπει νὰ γίνωνται...»¹⁴¹.

Ἡ σημασία τοῦ Κλήρου διὰ τὴν κοινωνίαν

Ὁ κληρὸς εἶναι ἄξιος τῆς τοιαύτης ὑποστηρίξεως καὶ φροντίδος ἐκ μέρους τοῦ κράτους. Διότι οὗτος ἀποτελεῖ σπουδαιότατον κοινωνικὸν παράγοντα¹⁴²,

137. Καὶ ἐνταῦθα ἐκφράζεται βεβαίως ὑπερβολικῶς πως ὁ Κοραῆς. Ἄς ληφθῇ ὅμως καὶ πάλιν ὑπ' ὄψιν ἡ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, αἰμασσοῦσης ἐκ τῶν πληγῶν τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἐγούσης τόσας ἄλλας ἀνάγκας, ὡς ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ λόγου καὶ ὁ Κοραῆς θέλει καταδείξει.

138. Ὅρα καὶ σελ. 845.

139. Ἰωάν. δ' 24.

140. Ὅρα ἀνωτ. λεχθέντα ὑποσ. 137.

141. Ἐπιστολ. III 844-845, πρβλ. καὶ ἄτακτ. 1 νστ' (ιδ. ἀνωτ.).

142. ιδ. ἀνωτ. ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος ἀρθρου καὶ ἀλλαγῶν Πρβλ. Ἐπιστολ. III 844, Ἑλλην. Β.ιβλιοθ. 8, η'-ιη'

εἶναι τὸ ἄλας τῆς γῆς¹⁴³. Οἱ κληρικοὶ εἶναι οἱ πνευματικοὶ ἡγούμενοι τοῦ λαοῦ¹⁴⁴, οἱ τεταγμένοι διὰ τὴν ἠθικὴν διαπαιδαγώγησιν αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐν γένει παιδείαν τοῦ γένους¹⁴⁵. Συνελόντ' εἰπεῖν, ἀποτελοῦσιν οὗτοι τὸν στυλοβάτην τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας, δυνάμενον νὰ ἐπιδράσῃ ἀνατρεπτικῶς ἢ ἀνορθωτικῶς ἐπ' αὐτῆς: «Ἀπαίδευτοι καὶ κακόβιοι ἱερεῖς ἀρκοῦν μόνοι νὰ ἀνατρέψωσι τὸ κάλλιστα συγκροτημένον πολίτευμα, καθὼς ἐξ ἐναντίας ἡ παιδεία καὶ χρηστὴ διαγωγή τῶν ἱερέων, διορθόνουσα τοὺς κατὰ μέρος πολίτας, διορθώνει κατὰ μικρὸν καὶ τὰς κακίας τῆς πολιτείας»¹⁴⁶.

Ἄποχὴ ἀπὸ τῶν πολιτικῶν
ἀξιωμάτων.

Ἀκριβῶς ἔνεκα τῆς τοιαύτης θέσεως τῶν κληρικῶν εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ πρὸς ἀποφυγὴν οἰωνδήποτε σκανδάλων, θέλει ὁ Κοραῆς, τὸν κληρικὸν περιορισμένον εἰς τὰ αὐστηρῶς θρησκευτικὰ αὐτοῦ καθήκοντα καὶ ἀπέχοντα τῶν πολιτικῶν ἀξιωμάτων. Τοῦτο τονίζει καὶ ἀλλαχοῦ¹⁴⁷ καὶ ἐν τῷ ἐβδόμῳ σημείῳ τοῦ ἀνωτέρω ἀναφερθέντος ἐκκλησιαστικοῦ προγράμματός του λέγων: «Ἐὰν ὅμως¹⁴⁸ εἶναι ἀληθῶς πολῖται καὶ αὐτοὶ (οἱ κληρικοὶ) δὲν ὑπόκεινται διὰ τοῦτο καὶ εἰς πολιτικὰς ὑπηρεσίας, ἐξεναντίας χρεωστοῦν νὰ ἀπέχωσιν ὡς ἀπὸ παγῖδα τοῦ διαβόδου, ἀπὸ τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα. Διωρισμένοι νὰ ἀγρυπνῶσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν μόλις ἔχουν ἰκανὸν καιρὸν καὶ δύναμιν εἰς τὸ ἀπαραίτητον

143. Ἄτακτ. 3 ιε'—ιστ'.

144. Ἄριστοτ. Πολιτ. ριη'

145. Προλεγομ. εἰς Ὅμηρον σελ. 49, 60-61, 129 Ἑλλην. Βιβλ. 8 σελ. ι' 13 (Ἄριστοτ. Πολιτ.) σελ. ριη'—ριθ' καὶ ἀλλαχοῦ.

146. Ἄριστοτ. Πολιτικ. ριη'-ριθ'.

147. Ἑλλην. Βιβλ. 16, ια', Ἄτακτ. 1 μέ, Ἐπιστολ. ΙΙΙ 875 κ. ε.

148. ἄν καὶ

τοῦτο χρέος. Πῶς ἤθελαν τὸ πληρώσειν, ἐὰν ἐπεβάρυναν ἔτι πλεον τὸ πολύπονον αὐτῶν ἔργον μὲ τὰς πολιτικάς ἀσχολίας; Πολίται βέβαια εἶναι καὶ αὐτοί· ἀλλὰ τὸ ἔργον των εἶναι ἄλλου εἴδους ἔργον καὶ ὄχι πολιτικόν¹⁴⁹. Ἄρκετὰ χρήσιμοι θέλουν φανῆναι εἰς τὴν πολιτείαν, ἐὰν ἀρκεσθῶσιν νὰ διορθώσωσι τὰ ἥθη τῶν πολιτῶν, μὲ τὴν διδαχὴν καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ βίου τῶν¹⁵⁰. Ἡ ἀποχὴ τοῦ κλήρου ἀπὸ τῶν πολιτικῶν ἀξιωματῶν ἀποβαίνει πρὸς ὄφελος τῆς τε Ἐκκλησίας καὶ τῶν κληρικῶν: «Μὴ δώσετε ἀφορμὴν, φίλοι ὁμογενεῖς εἰς κανέν ἀπὸ τοιαῦτα σκάνδαλα πλουτίζοντες¹⁵¹. Ἱερωμένους ἢ εἰσάγοντες αὐτοὺς εἰς πολιτικά ἀξιώματα· καὶ θέλετε ὄχι εἰσμακρὰν, στολίσειν τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν θρησκείαν μὲ ἄνδρας ἀληθῶς ὀσίους, ἀληθῶς ἁγίους, ἀληθῶς ὠμματομένους καὶ βλέποντας¹⁵², ἱκανοὺς νὰ σᾶς ὀδηγῶσιν εἰς τῆς ἀρετῆς τὸν δρόμον χωρὶς πρόσκομμα¹⁵³, ἱκανοὺς ἀκόμη καὶ νὰ δείξωσι πόσον σεμνοτέρα καὶ σεβασμιωτέρα εἶναι ἡ ἐκκλησία μας παρὰ τὴν παπικὴν αὐλήν...πόσον πλεον φροντίζει ὡς μήτηρ φιλόστοργος νὰ ἔχωσι τὰ πρόβατά της τὴν ἡμερότητα, ἀλλ' ὄχι καὶ τὴν κτηνωδίαν¹⁵⁴ τῶν προβάτων»¹⁵⁵.

Εἰδικώτερα ζητήματα

Ὁ Κοραῆς λαμβάνει ἀκόμη θέσιν ἔναντι τῶν εἰδικωτέρων ζητημάτων τῶν ἀφορώντων τὸν κλῆρον καὶ ὅπως ἄνευ ἐτέρου ἀναγνωρίζει εἰς αὐτὸν τὸ προβάδισμα εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν, οὕτω δὲν διστάζει

149. Β'. Τιμ. β' 3, Πρβλ., καὶ Ἀριστοτ. Πολιτ. μ' ὑποσ. 2.

150. Ἀριστοτ. Πολιτ. ρκγ'—ρκδ'.

151. Πρβλ. Συμβ. τριῶν ἐπισκόπων XIX κ.α.

152. Πρβλ. Α. Παραλειπ. κθ' 29.

153. Α' Κορ. ι' 32, Ρωμ. ιδ' 13.

154. Ὑπαιγιμὸς κατὰ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ἥς τὰ τρωτὰ εἶχεν ἐξιστορήσει ἀμέσως προηγουμένως συγκρίνων αὐτὴν πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον, περὶ ἧς ὀμιλεῖ μὲ βαθὺν σεβασμόν, ὡς πιστὸν τέκνον αὐτῆς.

155. Ἀτακτ. 1 μζ'—μθ'.

νά ψέξη τὰ τρωτά, ὅπου αὐτὸς βλέπει ταῦτα. Οὕτω, καταφέρεται κατὰ τῆς ἐπιδείξεως τῆς ἐκδηλουμένης διὰ τῶν πολυτελῶν ἀμφίων καὶ στολῶν¹⁵⁶, κατὰ τῶν «σατραπικῶν εἰσοδημάτων» ἐνίων κληρικῶν¹⁵⁷, τῆς τιτλομανίας^{157α}, τοῦ δεσποτισμοῦ¹⁵⁸, τῆς ἀργίας¹⁵⁹, τῆς σιμωνίας¹⁶⁰, τῆς ἀδιαφορίας διὰ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα καὶ εἰδικώτερον διὰ τὴν παιδείαν τοῦ ἔθνους¹⁶¹, παραλλήλως ὅμως ἐπαινεῖ καὶ τοὺς καλοὺς κληρικούς¹⁶², καὶ διαμαρτύρεται διὰ τὰς κατὰ τοῦ κλήρου συκοφαντίας, ἰδίως τῶν ξένων¹⁶³. Ἡ ποιότης τῶν ἱερέων ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ποιότητος τοῦ λαοῦ, ἐξ οὗ προῆλθον οὗτοι: «Εἰς τὶ χρησιμεύουν πλέον αἱ κατ' αὐτῶν κατηγορίαι; μήπως ἡμεῖς οἱ κοσμικοὶ (ἂν ἐξαιρέσης ὀλίγους τινὰς φίλους ἀληθεῖς τοῦ γένους) ἠξίζομεν τί πλέον παρὰ τοὺς ἱερωμένους; μὴ δὲν ἐπληρώθη εἰς ὄλους μας τὸ προφητικόν¹⁶⁴: «Καὶ ἔσται καθὼς ὁ λαός, οὕτω καὶ ὁ ἱερεὺς»¹⁶⁵. Καὶ εἰς τοὺς κακοὺς ἀκόμη ἱερεῖς χρωστεῖ ὁ χριστιανὸς σεβασμὸν ὅταν οὗτοι «ἱεουργῶσι τὰ μυστήρια» «Πλησίαζε τους μὲ εὐλάβειαν, δέξου τὸν ἁγιασμὸν αὐτῶν καὶ παρακάλει τὸν Θεὸν νὰ τοὺς ἀγιάσῃ καὶ αὐτοὺς καὶ νὰ τοὺς πληροφρήσῃ ὅτι καὶ ἱεουργοῦντες δι' ἄλλους εἰς ὄνομα Χριστοῦ κινδυνεύουν ν' ἀποδιωχθῶσιν ἀσυμπαθῆτως¹⁶⁶ ἀπὸ τὸν Χριστόν»¹⁶⁷.

156. "Ἄτακτ. 3 κβ.'

157. αὐτόθι.

157α. Ἄτ. 1 μ'.

158. Μετὰ θάν. 2, 151.

159. Συμβ. τριῶν ἐπισκ. XIX.

160. Συνεκδ. Ἱερατ. 221, Πρβλ. Μετὰ θάν. 2, 150 κ.έ.

161. Ἑλλην. Βιβλ. 8, η'-ιη', 13 ριθ', Πρβλ. Θερειαν. ἐνθ' ἄνωτ. ρλά'.

162. Πρβλ. τὰς ἄνωτερω παραπομπὰς καὶ Ἑπόμν. περὶ τῆς παρούσης καταστάσ. 39, 59-60, Ἑλλην. Βιβλ. 3, ε', η', λστ', Ἐπιστολ. III 798-800, 819 κ. ἄ.

163. Πρβλ. Ἑλλην. Βιβλ. 8, κ', 13, ρικ' κ.ἄ.

164. Ὡσηὲ δ' 9.

165. Ἑλλην. Βιβλ. 13, ριθ' πρβλ. Θερειαν. ἐνθ' ἄνωτ. ρλα'

166. Ἐν ὑποσ. παραθέτει τὸ χωρίον Ματθ. ζ' 22-23

167. Συμβ. τριῶν ἐπισκ. XX.

Ἐν ἐπιμέτρῳ ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Κοραῆς προτείνει πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν σύντμησιν τῶν ἀκολουθιῶν¹⁶⁸ καὶ τὴν ἴδρυσιν κατηχητικῶν σχολείων¹⁶⁹.

* * *

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ περὶ κλήρου ιδέαι τοῦ Κοραῆ. Αἱ συνέπειαι τοῦ βαρυτάτου ζυγοῦ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀφήσωσιν ἀνεπηρέαστον τὸν κλῆρον. Ἡ κατάπτωσις ἢ ἐπελθοῦσα ἐκ τῆς δουλείας εἶχε τὸν ἀντίκτυπόν της καὶ εἰς αὐτόν. Καὶ ὁ Κοραῆς, πιστὸν τέκνον τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, πονῶν δι' αὐτὴν καὶ ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν δόξαν της, ἀναλαμβάνει τὸν ἀγῶνα τῆς ἐξυψώσεως τοῦ κλήρου της. Ὅσα γράφει, τὰ γράφει διὰ νὰ ὠφελήσῃ οὐχὶ διὰ νὰ κατακρίνη. Ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς ἐνδιαφερομένους, πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν οἰκογένειαν καὶ οὐχὶ πρὸς τοὺς ξένους. Πρὸς αὐτοὺς ἀπευθυνόμενος γνωρίζει καλῶς τὴν παροιμίαν «τὰ ἐν οἴκῳ μὴ ἐν δήμῳ». Οὕτως ἐν τῷ «Ἵπομνήματι περὶ τῆς παρούσης καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἑλλάδι», ὅπερ ἀποτελεῖ ἀνακοίνωσιν γενομένην ὑπ' αὐτοῦ «εἰς τὴν Ἐταιρείαν τῶν ἀνθρωποτηρητῶν... τῆ 6 Ἰανουαρίου 1803», ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων ἐν Ἑλλάδι καὶ καταλήγει διὰ τῆς φράσεως: «καὶ πρῶτος ὁ κλῆρος ἄρχεται τῆς ἀναμορφώσεως ταύτης»¹⁷⁰.

Ὁ Κοραῆς δὲν δογματίζει. Ὅσα γράφει δὲν τὰ θεωρεῖ θέσφατα. Οὐδεὶς ὅμως δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὴν κατὰ βάσιν τοῦλάχιστον ὀρθότητα τῶν ἀπόψεών του καὶ τὴν πλήρη εἰλικρίνειαν καὶ ἀγνότητα τῶν προθέσεών του. Καὶ εὐρέθησαν μὲν σύγχρονοί του, ἐμπαθεῖς, ὡς ὁ Παναγιώτης Κοδρικᾶς, νὰ κατηγορήσουν αὐτὸν ὡς ἀντιεκκλησιαστικὸν καὶ ἀντικληρικὸν καὶ ἄθεον ἀκόμη ἐν τῷ φανατισμῷ των, ὁ ἴδιος ὅμως ἐπανειλημμένως καὶ μετ' ἀγανακτήσεως ἀπέκρουσε

168. Συνέχδ. Ἱερατ. 11-12 καὶ 26-27.

169. Σύνοψις στ'

170. Μετάφρ. Ἀ. Κωνσταντινίδου, Ἀθῆναι 1855 σελ. 60.

τοιαύτας συκοφαντίας¹⁷¹. Ἀπλῆ, ἀνάγνωσις τῶν συγγραμμάτων τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς ἀρκεῖ διὰ τὴν πείσῃ περὶ τῆς εὐσεβείας του καὶ τῆς ἀγάπης του πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ νὰ τὸν κατατάξῃ εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες ἐπόνεσαν καὶ ἐμόχθησαν ὅσον ὀλίγοι σύγχρονοί του δι' αὐτήν. Οὕτως ἐν τοῖς δεκάσι τῶν συγγραμμάτων του πλεῖστα εἶναι τὰ σημεῖα ἐνθα ἡ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ, ὀνομάζεται «ἱερά», «ἀγία», «ἀκαταμάχητος». Πολλάκις ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ ὑπεραμύνεται δι' ἐπιχειρημάτων τῆς ὀρθοδόξου δογματικῆς διδασκαλίας κατὰ τῶν παπικῶν καὶ τῶν προτεσταντικῶν¹⁷² καὶ διδάσκει «τὸν Γραικὸν νὰ μὴ ζητῇ τὴν σωτηρίαν του παρὰ εἰς τὴν ὁποίαν ἐγεννήθη καὶ ἐβαπτίσθη Ἐκκλησίαν»¹⁷³. Τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν θεωρεῖ ὁ Κοραῆς ὡς τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν «ἐλευθερίας ἀπὸ τὴν πλάνην». «Τί ἔχει λοιπὸν τότε νὰ κάμῃ ὁ ἀληθὴς φιλόσοφος» γράφει, «διὰ νὰ ἐλευθερώσῃ καὶ τὸ ἔθνος του ἀπὸ τὴν πλάνην; Πρῶτον νὰ μὴ διδάσκῃ ἄλλο παρὰ ὅ,τι ἐδίδαξεν ὁ Χριστός, νὰ μὴν εὐαγγελίζεται ἄλλο παρὰ τὰ εὐαγγελισθέντα ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς Ἀποστόλους»¹⁷⁴. Καὶ ἄς κλείσωμεν τὴν παροῦσαν μελέτην μὲ μίαν ὁμολογίαν του πίστεως τὴν ὁποίαν οὗτος ἐπιτάσσει ὠρισμένων σκέψεων του διὰ τὸν κλῆρον: «Λέγω πρῶτον...ὅτι εἶμαι τέκνον τῆς Ἐκκλησίας, εἰς αὐτὴν γεννημένος, μὲ αὐτὴν ἐνωμένος καὶ τὸ αὐτὸ Σύμβολον τῆς πίστεως ὁμολογῶν. Δεύτερον, ὅτι ὁ λόγος ἐδῶ προηγουμένως δὲν εἶναι περὶ δογμάτων ἀλλὰ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀγωγῆς

171. Ἴδὲ πλείονα περὶ τούτου ἐν Δ. Μπαλάνου μν. ἔργ. Μιχ. Οἰκονόμου, Κοραῆ Ἐκλεκταὶ σελίδες. Εἰσαγωγή Ν.Α. Βέη, Ἀθῆναι 1951 σελ. 61-63. Καὶ ὁ φαναριώτης Δημ. Α. Χαντζερῆς (Ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ὑπαρχούσης παιδείας Τεῦχ. Α' Ἀθῆναι 1871 σελ. 22-24-25 διαστρέφει τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας τοῦ Κοραῆ).

172. π.χ. ἐν Συμβ. τριῶν ἐπισκ. σελ. 45-46 Πρβλ. καὶ ὅλην τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὰ σχόλια τοῦ μν. ἔργ.

173. αὐτόθ. σελ. 69.

174. Αὐτ. σελ. 64.

ἣτις μορφώνεται κατὰ μικρὸν ἀπὸ τὴν διαγωγὴν τῶν ποιμένων της καὶ γίνεται καλή, ἂν οἱ ποιμένες φυλάσσωσι μὲ τὰ δόγματα καὶ τὰς ἐντολὰς τοῦ Εὐαγγελίου, κακὴ ἂν ἡ ὀρθοδοξία των περιορίζεται εἰς μόνον¹⁷⁵ τὸ στόμα...¹⁷⁶».

Αὕτῃ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀγωγή ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ ἀναγκαία καὶ διὰ τὴν ἐποχὴν μας. Καὶ ἀναμφιβόλως, πλεῖστα τῶν ὄσων ἔγραφε διὰ τὴν ἐποχὴν του ὁ Κοραῆς, ὁ πολὺπλευρος καὶ πολὺπειρος οὗτος διδάσκαλος τοῦ γένους, θὰ ἠδύναντο νὰ εὕρωσι καὶ σήμερον ἐφαρμογὴν καὶ ἀπήχησιν καὶ νὰ συνεισφέρωσι πολλὰ εἰς τὴν ὄλην προσπάθειαν πρὸς ἀνόρθωσιν καὶ ἐξύψωσιν τοῦ Κλήρου.

175. Ματθ. ιε' 7-9

176. Συμβ. τριῶν ἐπισκ. XIV-XV.